

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

Cilt / Volume: 25 • Sayı / Issue: 1 • Haziran / June 2025 • 90-111

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: cuilah.1633178

## BİLİMSELÇİ TEFSİRDE ANAKRONİZM İZLERİ: RA'D VE BERK ÖRNEKLEMİ (İNSANI ANLAMININ KUR'ÂN YORUMUNU ANLAMAYA ETKİSİ)

*Traces of Anachronism in Scientific Interpretation: The Example of Ra'd and Berk (The Effect of Understanding Humanity on Understanding Qur'anic Interpretation)*

### Ertuğrul DÖNER

Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Adana, Türkiye

Assoc. Prof. Dr., Çukurova University, Faculty of Divinity, Department of Tafsir, Adana, Türkiye

[ertugruldoner@hotmail.com](mailto:ertugruldoner@hotmail.com)

<https://orcid.org/0000-0002-5657-9627>

### Savaş MENTEŞ

Öğretmen, Millî Eğitim Bakanlığı, Adana, Türkiye

Teacher, Ministry of Education, Adana, Türkiye

[SavasMENTES99@gmail.com](mailto:SavasMENTES99@gmail.com)

<https://orcid.org/0000-0001-9293-5505>

### Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/ Received: 04.02.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 30.05.2025

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2025

Bu makale, Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen SBA-2023-15679 ID numaralı "Bilimsel Tefsirde Anakronizm İzleri Rad ve Berk Örnekleme (İnsanı Anlamanın Kur'ân Yorumunu Anlamaya Etkisi)" başlıklı projenin ürünleri arasındadır.

**İntihal Taraması/Plagiarism Detection:** Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

**Etik Beyan/Ethical Statement:** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ertuğrul Döner-Savaş Menteş)

**Telif/Copyright:** Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Türkiye. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

## BİLİMSELÇİ TEFSİRDE ANAKRONİZM İZLERİ: RA'D VE BERK ÖRNEKLEMİ (İNSANI ANLAMANNIN KUR'ÂN YORUMUNU ANLAMAYA ETKİSİ)

*Traces of Anachronism in Scientific Interpretation: The Example of Ra'd and Berk (The Effect of Understanding Humanity on Understanding Qur'anic Interpretation)*

### Öz

Değişim ve gelişim gösterebilen bir varlık olması münasebetiyle insanın düşünce ve geleneğini oluşturan anlam dünyasında dönüşümler yaşanabilmektedir. Bu dönüşümlerin kendini hissettirdiği alanlardan biri de insanın inanç ve anlam dünyasını inşa eden kutsal metinlere dair yapılan yorumlarda kendini göstermektedir. Birçoğu kutsal bir metne dayanan dinlerin mensupları ilgili metinleri sosyo-kültürel koşullara göre farklı şekillerde yorumlayabilmektedir. Nitekim tefsir geleneğinde müfessirlerin, değişen zaman ve zeminlerin meydana getirdiği muhtelif zihin yapılarıyla Kur'ân'ı farklı yollarla yorumladıkları görülmektedir. Bu yorum çeşitlerinden biri de çalışmamızın merkezinde yer alan Kur'ân'ı tabii ilimlerin ışığında izah etmeyi ifade eden bilimselci tefsirdir. Bilimin sürekli değişen ve gelişen bir yapıda olmasından ötürü müfessirlerin âyetlere dair bilimselci yorumlarında farklılaşmalar meydana geldiği olmuştur. Kimi zaman bu farklılaşmalar insanın, geçmişte yaşamış kimselerin düşüncelerini doğru anlamalarını olumsuz yönde etkileyebilmiştir. Bu minvalde mevcut zihin yapısıyla geçmiş değerlendirmeyi ifade eden anakronizm, bilimselci tefsire de tesir etmiş görünmektedir. Bu çalışma anakronizmin bilimselci tefsirle ilişkisini Bakara sûresi 19-20. âyetlerde yer alan gök gürültüsü “*ra'd*” ve şimşek “*berk*” lafızlarının bazı klasik ve modern dönem tefsirlerdeki karşılıkları üzerinden mukayese ederek ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca çalışmamızın mevcut dönemin bakış açısıyla geçmişi okumanın ne tür sonuçlar doğurabileceğine ve Kur'ân yorumunu anlamanın, insanı anlamaya dayandığına ışık tutacağı kanaatindeyiz.

**Anahtar Kelimeler:** Tefsir, Bilimselci Tefsir, Anakronizm, Ra'd, Berk.

### Abstract

Being a being capable of change and development, transformations can be experienced in the world of meaning that constitutes human thought and tradition. One of the areas where these transformations make themselves felt is in the interpretations of sacred texts that build the world of belief and meaning. Members of religions, many of which are based on a sacred text, can interpret the relevant texts in different ways according to socio-cultural conditions. As a matter of fact, in the tafsir tradition, it is seen that the commentators interpreted the Qur'an in different ways with various mindsets created by changing times and grounds. One of these interpretations is scientific exegesis, which refers to explaining the Qur'an in the light of natural sciences, which is at the centre of our study. Due to the ever-changing and evolving nature of science, there have been differentiations in the scientificist interpretations of the verses by the commentators. Sometimes these differentiations have negatively affected people's understanding of the thoughts of those who lived in the past. In this respect, anachronism, which refers to evaluating the past with the current mindset, seems to have influenced scientific exegesis. This study aims to reveal the relationship between anachronism and scientific exegesis by comparing the words “*ra'd*” (thunder) and “*berk*” (lightning) in verses 19-20 of Surah al-Baqarah through their equivalents in some classical and modern exegesis. We also believe that our study will shed light on the consequences of reading the past from the perspective of the current period and that understanding the interpretation of the Qur'an is based on understanding the human being.

**Keywords:** Tafsir, Scientific Tafsir, Anachronism, Ra'd, Berk..

## GİRİŞ

Toplumların hayata yönelik tutum ve davranışlarına yön veren en temel etmenlerden biri dindir. Dinler, toplumların hayata yaklaşımlarının nasıl olması gerektiğini kutsal metinler vasıtasıyla gerçekleştirir. Bu bakımdan dinlerin doğuşu esnasında genellikle bir peygamberin/liderin varlığı söz konusu olur ve o, metinleri insanlara ulaştırarak izah eder. Peygamberin/liderin vefat etmesi ve zamanla değişim ve dönüşüme uğrayan sosyo-kültürel koşullar kutsal metinlerin anlaşılması problemini doğurabilmektedir. Nitekim ilgili metinlerin ilk ortaya çıktığı dönemin sosyo-kültürel şartları zamanla sosyal, siyasal, ekonomik, bilimsel vb. yönlerden değişime uğramakta ve böylece söz konusu metinlerin yeni dönemin şartlarına uygun olarak yorumlanma ihtiyacı gün yüzüne çıkmaktadır. Dolayısıyla aynı dinî metinler çok farklı manalara hamledilebilmektedir. İslam tarihi boyunca Kur'ân'a ilişkin yapılan muhtelif tefsir çalışmaları bu duruma örneklik teşkil etmektedir. Nitekim Kur'ân'ın inzal edilmesinden bu yana aynı âyetler birbirinden farklı anlamlarda izah edilmiştir. Bu durum Kur'ân'ı kendi döneminin zihin dünyasıyla anlamaya çalışan kişinin geçmiş dönemdeki yorumların yapılma gerekçesinin arka planını kaçırmaması gibi bir sorunu gündeme getirebilmektedir. Bahis konusu durum literatürde mevcut zihin yapısıyla geçmişi değerlendirmeyi de ifade eden anakronizm lafzıyla izah edilmektedir. Bu bakımdan anakronizm insanın içinde bulunduğu dönemin/toplumun zihin yapısıyla geçmişi anlamlandırma çabasının bir ürünü olmakta ve bu durum geçmişte yaşamış olan insanın Kur'ân'ı kendi dönemine has bir dünya görüşü üzerinden okuduğunu fark etmeyi güçleştirmektedir. Bu çalışma söz konusu meseleyi Kur'ân'ın bilimsel veriler ışığında izah edilmesini ifade eden bilimselci tefsir merkezinde ele alma amacı taşımaktadır. Bizim burada, Kur'ân'ı anlama yöntemlerinden biri olan bilimselci tefsir anlayışını özellikle seçme gayemiz bilimin sürekli gelişim gösteren yapısının Kur'ân'da bilimle ilişkilendirilen âyetlerin yorumunu etkilemesinden dolayıdır. İnceleme konumuza örneklem olması için ise Bakara sûresi 19 ve 20. âyetlerde yer alan gök gürültüsü "*ra'd*" ve şimşek "*berk*" lafızları tercih edilmiştir. Bu bakımdan çalışmamızda *ra'd* ve *berk* kelimelerinin klasik ve modern dönem tefsir çalışmalarında ne şekilde ele alındığı irdelenecek ve mevcut dönemin bilimsel anlayışı üzerinden geçmiş dönem insanının ilgili lafızlara yükledikleri anlamların eleştirilerek mesnet kılınmasının nasıl bir anlama problemi meydana getirdiğine değinilecektir. Daha detaylı bir şekilde ifade etmek gerekirse bu anlama problemi ilgili âyetlere yönelik klasik kaynaklarda yer alan yorumların özellikle *Menâr Tefsiri*'nde mevcut dönemin zihin dünyası ve tefsir anlayışıyla eleştirilmesi üzerinden izah edilecektir.

## 1. MAHİYETİ, OLUŞUMU VE GELİŞİMİ AÇISINDAN BİLİMSELÇİ TEFSİR

Kur'ân'ı anlama çabası olan tefsir faaliyeti müfessirler tarafından muhtelif şekillerde ele alınmış ve Kur'ân dilsel, fıkıhî, mezhebî, içtimâî ve ilmî vb. şekillerde farklı bakış açılarıyla yorumlanmıştır.<sup>1</sup> Bu farklılaşma genel olarak müfessirlerin Kur'ân'ı anlamadaki yönelimlerine bağlı olarak şekillenmiş görünmektedir. Nitekim kimi müfessirler Kur'ân'ı dil, kimileri ise fıkıh vb. üzerinden izah etmişlerdir. Biz ise konumuzun merkezinde yer alması sebebiyle mezkûr bakış açıları arasından bilimselci yaklaşımı irdelleyecek ve konumuzla ilişkisini ortaya koymaya çalışılacağız. Bu bağlamda öncelikle bilimselci tefsirin tanımına, tarihi gelişimine, onu savunan ve reddeden âlimlerin kimliğine ve ilgili yaklaşımı benimseyen kimselerin delillerine temas edilecektir.

Bilimselci tefsirin veya diğer bir deyişle Kur'ân'ı bilimin verileri ışığı altında izah etme çabasının farklı tanımları yapılmaktadır. Bu tanımlar, tanımlı yapan kişinin bilimselci tefsire olumlu veya olumsuz yaklaşımına göre değişiklik gösterebilmektedir.<sup>2</sup> Burada böylesi bir tartışmaya girilmeyecek ve özetle bilimselci tefsirin mahiyeti ele alınacaktır. Bu bağlamda bilimselci tefsirin tanımlarından biri, bazı âyetlerin deneysel bilimlerin verileriyle ilişkilendirilmesi, güncel bilgiler vasıtasıyla yorumlanması ve muhtelif bilimsel fikirleri Kur'ân'ın asırlar öncesinde beyan ettiğinin âyetlerle desteklenmeye çalışılması merkezinde onun mu'ciz bir

<sup>1</sup> Doğan, Mehmet Zeki-Güneş, Abdalbaki, "Tefsir Tarihine Kısa Bir Bakış", *İlahiyat (e-Dergi)*, 2019, sayı: 2, s. 48.

<sup>2</sup> Akbaş, Ahmet, "Bilimsel Tefsire Dair Tartışmaların Güncel Değeri", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, cilt: 7, sayı: 15, s. 77.

kitap olduğunun kanıtlanması şeklindedir.<sup>3</sup> Bir diğer tanıma göre ise bilimselci tefsir; fizik, kimya, biyoloji, astronomi ve ekonomi gibi bazı bilim dallarıyla ilişkilendirilen âyetlerin icat ve ilerlemeler çerçevesinde değerlendirilerek yorumlanmasına karşılık gelmektedir.<sup>4</sup> Bunlara ilaveten âyetler ile bilim arasında ilişki kurulması,<sup>5</sup> çeşitli ilimler ve felsefi düşüncelerin Kur'ân'dan çıkarılmaya çalışılması,<sup>6</sup> âyetlerin bilimsel veriler ışığında izah edilerek Kur'ân'ın mucize oluşunun ortaya konulması<sup>7</sup> ve bilimin ortaya koyduğu verilerle kevnî âyetler arasında var olduğu kabul edilen ilişki ve uyumun gün yüzüne çıkarılması<sup>8</sup> da bilimselci tefsire yönelik yapılan tanımlardan bazılarıdır. Mezkûr tanımlara binaen bilimselci tefsir anlayışının, Kur'ân'ın - Allah kelamı olmasından dolayı- her türlü ilmi barındırdığı düşüncesinin bir karşılığı olduğu ifade edilebilir. Bu düşüncenin ne zaman ve ne şekilde ortaya çıktığının izahı da bilimselci tefsirin tanımı kadar önemlidir. Zira bir şeyin tanımının yapılabilmesi için önce oluşması ve olgunlaşması gerekmektedir. Bu bakımdan ilk bilimselci tefsir hareketinin kökenlerinin sahabe dönemine kadar uzandığı, çünkü sahabenin birtakım âyetlere bilimsel denebilecek yorumlar izafe ettikleri beyan edilmiştir.<sup>9</sup> Lakin bu görüşün çoğunluk nezdinde kabul görmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Kur'ân'ın bilimsel bakış açısıyla yorumlanmaya başlanması, Abbasiler döneminde, Antik Yunan eserlerinin Arapçaya tercüme edilmesini müteakip oluşan kültür havzasının bir neticesi olarak görülmektedir.<sup>10</sup> Lakin Abbasiler dönemdeki çalışmaların mevcut bilimsel veriler ışığında Kur'ân'da yer alan bazı kavramları izah etme şeklinde vuku bulduğu ifade edilmekte ve bilimsel tefsirin sistematik bir disiplin halini almadığı zikredilmektedir. Ayrıca bilimsel tefsirin ilk nüvelerini ortaya koyduğu kabul edilen Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Fahreddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1210) çalışmalarının da bu nitelikte olduğu dile getirilmektedir.<sup>11</sup>

Abbasiler dönemi tercüme faaliyetleriyle neşet ettiği ifade edilen bilimselci tefsir örneklerinin, bu döneme kadar dirayet tefsirleri içerisinde aktarıldığı bildirilmektedir.<sup>12</sup> Bu bağlamda bilimselci tefsirde iki kırılma noktasının yaşandığı görülmektedir. Bunlardan ilki Abbasiler dönemidir. İkincisi ise Batı'da gerçekleşen bilimsel ve teknolojik gelişmelerin zemin teşkil ettiği düşünce dünyasıdır. Bu düşünce dünyasının, evrene hükmedebilme temeline dayandığı ifade edilmektedir. Rönesans öncesi ve sonrası döneme bakıldığında insanın, bilimin gücünü kullanarak evren üzerinde güç sahibi olmaya başladığı ve Kilise'nin çözemediği birtakım sorunlara çözüm yolları sunduğu zikredilmektedir. Böylece Kilise'nin otoritesinin sarsıldığı, evrene hükmeden bir tanrı düşüncesinin geri plana atılarak insan merkezli bir dünya tasavvurunun açığa çıktığı vurgulanmaktadır. Batı'da yaşanan bu gerilimin İslam dünyasına da etki ettiği, Hristiyan Batı'da meydana gelen din ve bilim çatışmasının, İslam açısından da böyle bir çatışmanın mahiyetinin neliğini gündeme taşıdığı ve böylece bilimselci tefsirde yeni bir

<sup>3</sup> Tağıyev, Kövser, "Bilimselci Tefsirin Oluşum ve Gelişim Süreci", *Din Araştırmaları Jurnalı*, 2018, sayı: 1, s. 172.

<sup>4</sup> Eren, Cüneyt, "Bilimsel Tefsir Metodolojisi", *İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes'esi I*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 562.

<sup>5</sup> Tiyek, Fatih, "Kur'ân'ın Sabiteleri ve Tefsirin Yöntemi Çerçevesinde Bilimsel Tefsire Bakış", *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi* (12-15 Mayıs 2016, Isparta), s. 104.

<sup>6</sup> Emîn el-Hûlî, *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod*, çev. Mevlüt Güngör, Bayrak Matbaası, İstanbul 1995, s. 41; Ateş, Abdurrahman, "Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II*, 2002, sayı: 4, s. 117.

<sup>7</sup> Güllüce, Veysel, "Destekleyenler ve Karşı Olanlar Açısından Bilimsel Tefsir", *Kur'an ve Pozitif Bilim*, Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2020, s. 111.

<sup>8</sup> Dayıoğlu, Emrah, *Bilimsel Tefsire Kaynak Olarak Kabul Edilen Başlıca Ayetler ve Tefsiri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu 2020, s. 4.

<sup>9</sup> Yurt, Mehmet Emin, "Bilimsel Tefsirin Mahiyeti Üzerine", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, sayı: 17, s. 124; Şahin, Süleyman, *Ahmet Muhtar Paşa'nın "Serâiru'l-Kur'an" Adlı Eserinin Bilimsel Tefsir Metodu Bağlamında Tahlili* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2011, s. 11.

<sup>10</sup> Tağıyev, "Bilimselci Tefsirin Oluşum ve Gelişim Süreci", s. 172-173; Kaya, Mehmet, "Bilimsel Tefsir ve Değişim", *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2016, cilt: 3, sayı: 5, s. 199; Eker, Enise, *Bilimsel Bilginin Tefsir Olma Özelliği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2016, s. 4; Demir, Şehmus, "Bilimsel Tefsirin Tarihî Süreci ve Eleştirisi", *Kur'an ve Pozitif Bilim*, Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2020, s. 62.

<sup>11</sup> Kırca, Celal, *Kur'ân ve Fen Bilimleri*, Marifet Yayınları, İstanbul 1997, s. 65-66.

<sup>12</sup> Eren, "Bilimsel Tefsir Metodolojisi", s. 563.

döneme girildiği beyan edilmektedir.<sup>13</sup> Bu bağlamda temelleri Abbasiler dönemine dayandırılan bilimselci tefsir hareketinin bir anlayış biçimi hâline gelmesinin oldukça geç bir döneme tekabül ettiği söylenebilir. Nitekim bilimselci tefsiri savunan ve reddedenlerin vefat tarihleri incelendiğinde bu durum daha net anlaşılabacaktır.

İslam tarihinde bilimselci tefsiri savunan başlıca kimselerin Ebû Hâmid Muhammed Gazâlî, Fahreddîn er-Râzî, Ebu'l-Fadl el-Mursî (ö. 655/1257), Abdullah b. Ömer Beydâvî (ö. 685/1286), Celâleddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505), Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî (ö. 1306/1889), Seyyid Abdurrahman el-Kevâkibî (ö. 1902), Muhammed Abduh (ö. 1905), Gazi Muhtar Paşa (ö. 1905), Cevherî Tantâvî (ö. 1940), Seyyid Mahmud Talegani (ö. 1979) Allame Tabâtabâî (ö. 1981), ve Muhammed Sadıkî (ö. 2011) gibi isimler olduğu görülmektedir.<sup>14</sup> Bilimsel tefsire karşı tutum sergileyenler ise başta Ebû İshâk eş-Şâtıbî (ö. 790/1388) olmak üzere, Hüseyin Kâmil (ö. 1917), Reşîd Rızâ (ö. 1935), Merâğî (ö. 1952), Mahmûd Şeltût (ö. 1963), Muhammed Hüseyin ez-Zehebî (ö. 1977), Mevdûdî (ö. 1979), Subhî es-Sâlih (ö. 1986) ve Muhammed Arkoun (ö. 2010) gibi kimseler olarak zikredilmektedir.<sup>15</sup> Bahis konusu her âlimin bilimselci tefsir anlayışına ilişkin görüşünü ele almak çok daha kapsamlı bir çalışmayı gerekli kıldığı için burada sınırlandırma yapılacak ve konu temelde Suyûtî, Muhammed Abduh, Reşîd Rızâ ve Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır gibi bazı ilim adamlarının düşünceleri üzerinden ele alınacaktır. Söz konusu âlimlerin seçilme amacı ise onların bilimselci tefsir hakkındaki yaklaşımlarının, çalışmanın ana temasına örneklem teşkil etmesi hasebiyledir. Ayrıca ifade edilmelidir ki bu âlimlerin bilimselci tefsir anlayışları uzun uzadıya aktarılmayacak, konumuza örnek olması amacıyla seçilen *ra'd* ve *berk* terimlerine dair düşünceleri karşılaştırılacaktır.

Bilimselci tefsirin mahiyetini daha iyi anlamak adına öncelikle bu anlayışı savunanların delillerine değinmek gerekmektedir. Bu bağlamda ilgili âlimlerin Kur'an âyetlerinin bilimsel verilerle yorumlanabilmesine dayanak olarak "Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.",<sup>16</sup> "Yaş ve kuru hiçbir şey yoktur ki, apaçık bir Kitap'ta olmasın."<sup>17</sup> ve "Sana her şeyi açıklayıcı Kitabı indirdik."<sup>18</sup> âyetlerini referans gösterdikleri ifade edilmektedir. Bu âyetleri Kur'an'ın bilimsel olarak izah edilmesine dayanak olarak ele alan âlimlerin Kur'an'da muhtelif ilimlerin bulunduğu ön kabulüyle bilimselci tefsir çalışmaları yaptıkları vurgulanmaktadır.<sup>19</sup> Fakat, ilgili âyetlerin bilimselci tefsirle ilişkili olmayan farklı şekillerde de tefsir edildiği görülmektedir. Nitekim En'am sûresi 38. âyetin, Allah'ın bütün yarattığı varlıkların fiillerini tespit ederek bunları Levh-i Mahfuz'a zapt etmesine,<sup>20</sup> En'am sûresi 59. âyetin, yaş olsun kuru olsun her şeyin bilgisinin Levh-i

<sup>13</sup> Kırca, *Kur'an ve Fen Bilimleri*, s. 67-69; Güllüce, Veysel, "İbn Rüşd'ün Eserlerindeki Bilimsel Tefsir Örnekleri", *Diyanet İlmî Dergi*, 2012, cilt: 48, sayı: 3, s. 81.

<sup>14</sup> Babai, Ali Ekber, "Bilimsel Tefsir Ekolü, Deliller ve Eleştiriler", *Misbah Dergisi*, 2014, sayı: 9, s. 57-61; Baysal, Sıddık, "Mahiyeti, İmkân ve Sınırlılıkları Açısından Bilimsel Tefsir", *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 2019, cilt: 3, sayı: 2, s. 247; Demirci, Mehmet, "Bilimsel Tefsir Yaklaşımının Kısa Tarihçesi ve Bu Konudaki Bazı Çalışmalar", *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi*, 2021, sayı: 31, s. 67; Yurt, "Bilimsel Tefsirin Mahiyeti Üzerine", s. 125; Demir, "Bilimsel Tefsir'in Tarihi Arka Planı", s. 63-65; Ekinci, Kutbettin, "Bilimsel Tefsirin Tefsir Olma Sorunu", *Bilimname*, 2019, cilt: 37, s. 172; Dayıoğlu, *Bilimsel Tefsire Kaynak Olarak Kabul Edilen Başlıca Ayetler ve Tefsiri*, s. 17; Şahin, Ahmet Muhtar Paşa'nın "Serâiru'l-Kur'an" Adlı Eserinin Bilimsel Tefsir Metodu Bağlamında Tahlili, s. 12-13; Erol, Merve, *Bilimsel Tefsir Yöntemi: Hamdi Yazır ve Süleyman Ateş Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2014, s. 15-18.

<sup>15</sup> Babai, "Bilimsel Tefsir Ekolü, Deliller ve Eleştiriler", s. 62; Eker, *Bilimsel Bilginin Tefsir Olma Özelliği*, s. 13; Doğan, Mehmet Zeki, *Bilimsel Tefsir Açısından Kur'an'ın İcâzı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2020, s. 90; Akbaş, "Bilimsel Tefsire Dair Tartışmaların Güncel Değeri", s. 81-83; Dayıoğlu, *Bilimsel Tefsire Kaynak Olarak Kabul Edilen Başlıca Ayetler ve Tefsiri*, s. 18; Erol, *Bilimsel Tefsir Yöntemi: Hamdi Yazır ve Süleyman Ateş Örneği*, s. 19-21.

<sup>16</sup> En'am 6/38.

<sup>17</sup> En'am 6/59.

<sup>18</sup> Nahl 16/89.

<sup>19</sup> Demir, Şehmus, "Bilimsel Tefsir'in Tarihi Arka Planı", *Din Bilim İlişkisi Tefsir Sempozyumu*, (23-24 Kasım 2018, Erzurum), ed. Mehmet Dağ, s. 62.

<sup>20</sup> Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'an*, thk. Doktor Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dârü'l-Fıkr, Kâhire 2001, IX, 232-234; Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil*, Mektebetü'l-Abikân, Riyâd 1998, II, 342; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türkî, Beyrut 2006, VIII, 371.



Mahfuz'da bulunmasına<sup>21</sup> ve Nahl sûresi 89. âyetin, Kur'ân'ın helal, haram, doğru, yanlış, geçmiş ve gelecek şeylerin haberlerini beyan eden bir kitap olmasına<sup>22</sup> yönelik bir içeriğe sahip olduğu da ifade edilmiştir. Burada bilhassa Fahreddîn er-Râzî'nin En'âm sûresi 38. âyete dair izahı zikredilmelidir. Çünkü o, bu âyeti tefsir ederken her türlü ilme ait meselelerin Kur'ân'da yer alıp almadığı konusuna dair bir değerlendirmede bulunmuş ve "Bütün usûl ilmi Kur'ân'da mevcuttur..." şeklinde bir cümle zikretmiş; ancak bu ilimlerin tafsilatının Kur'ân'da bulunmasına ihtiyacın olmadığını belirtmiştir.<sup>23</sup> Fahreddîn er-Râzî'nin bilimselci tefsirin öncülerinden kabul edilmesi, bu yorumu daha anlaşılır hâle getirmektedir. Zira Taberî (ö. 310/923), Zemahşerî (ö. 538/1144) ve Kurtubî'nin (ö. 671/1273) bu âyetleri her türlü bilginin Levh-i Mahfuz'da yer alması merkezli açıklamalarına karşın Râzî'nin ifadeleri, bilimselci tefsirin imkânına işaret etmektedir. Nitekim onun zihin dünyasında Kur'ân'ın bilimsel olarak izahının belli ölçülerde de olsa imkân dâhilinde görülmesi, zikrettiği cümleye tefsir kitabında yer vermiş olmasını daha anlamlı kılmaktadır. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır da (ö. 1942) En'âm sûresi 38. âyeti tefsir ederken, bu âyet bağlamında Kur'ân'dan marifetler, ilimler ve düşünceler elde edilebileceğini ve kitaplar yazılarak sınıflandırılabilirliğini dile getirmektedir.<sup>24</sup> Dolayısıyla zikredilen âyetler her ne kadar farklı şekillerde anlaşılabilir da bilimsel tefsirin yapılabileceğine referans olarak kullanılmış görünmektedir.

Buraya kadar aktarılanlara istinaden Kur'ân'ın bilimsel veriler ışığında incelenmesinin ciddi bir uğraş hâline gelmesinin yakın bir döneme tekabül ettiği ifade edilebilir. Bu dönemde bilimsel gelişmelerin hız kazanması ve doğaya hükmetme konusunda önemli bir ilerleme yaşanması bazı insanların tanrının varlığı düşüncesine olumsuz yaklaşmasına sebebiyet vermiş görünmektedir. Bundan ötürü bazı âlimlerin dinî metinleri bilimsel veriler üzerinden izah etme çabası içine girdikleri ifade edilebilir. Dahası dinî metinlerin doğruluğundaki ölçütlerden biri de bilimsel veriler olmuş görünmektedir.<sup>25</sup> Bu noktada kimi âlimler âyetleri kendi dönemindeki bilimsel veriler ışığında ele alma girişiminde bulunmuştur. Bu durum ilk dönem kaynaklarında yer alan rivayetleri tartışmaya açmış ve âlimlerin kendi dönemleri üzerinden geçmiş değerlendirmesine neden olan anakronik bir okuma biçiminin yaygınlaşmasına kapı aralamıştır. Bu bağlamda çalışmamızda mezkûr durumu izah sadedinde anakronizmi ele alacak ve bilimselci tefsir ile anakronizm arasındaki ilişkiyi *ra'd* ve *berk* örneklemleriyle açıklamaya çalışacağız.

## 2. TEFSİR VE ANAKRONİZM İLİŞKİSİ

Yunanca geriye, karşı manasına gelen "ana" ön ekiyle, zaman anlamındaki "khronos"un birleşiminden türetildiği ifade edilen *anakronizm*, kronolojik, zamandizinsel yanlış, olayların gerçek düzeniyle anlatılma, aktarılma düzeni arasındaki farklılık, tutarsızlık veya bir şeyin, bir kavram veya olayın gerçek tarihsel bağlamı dışına çıkarılması olarak tanımlanmaktadır.<sup>26</sup> "Tarih yanlışlığı" olarak da tanımlanan anakronizm kelimesi, genel manası itibarıyla "bir şahıs, olay ya da olgunun gerçek devrinden başka bir tarihte gösterilmesini" de ifade etmektedir.<sup>27</sup> Bu bağlamda ilgili kelimenin temelde dört farklı şekilde anlaşıldığı beyan edilmektedir. Bunlar şöyle sıralanabilir: 1-Bir şeyin veya kimsenin ait olmadığı bir tarihle ilişkilendirilmesi. 2-Bir nesne, olay veya kişinin, kendi tarihinden başka bir tarihe konumlandırılması. 3-Mevcut duruma, koşullara, zamana, gelişim düzeyine vb. uymayan tutum ve davranış kalıpları. 4-Geçmiş değerlendirme ve

<sup>21</sup> Taberî, *Câmiü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, IX, 283; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, II, 355; Kurtubî, *el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 407.

<sup>22</sup> Taberî, *Câmiü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, XIV, 333; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, III, 362; Kurtubî, *el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 411.

<sup>23</sup> Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîrül-Kebîr/Mefâtihü'l-Gayb*, Beyrut 1981, XII, 662.

<sup>24</sup> Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1979, VI, 32.

<sup>25</sup> Kılıçal, Rüdvan-Denizer, Nurullah, "Kur'ân'ın Anlaşılmasında Pozitif Bilimlerin Verilerinden Yararlanılmasının Oluşturduğu Problemlere Dair Bir Değerlendirme", *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences (JOSHAS)*, 2022, sayı: 59, s. 1779-1788.

<sup>26</sup> Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999, s. 45.

<sup>27</sup> Ahatlı, Erdinç, "Rivayetler ile Hadis Üsûlü ve Tarihinin Bazı Meselelerin Anlaşılmasında Anakronizm Sorunu", *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması [Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri]*, (29-30 Mayıs 2004, Bursa), s. 253.

analiz etme faaliyetinde, mevcut zamanın değerleri ve zihin dünyasını merkeze almak.<sup>28</sup> Ayrıca anakronizm olgusal, dilsel ve yaklaşımsal olarak üç kısımda değerlendirilmektedir. Olgusal anakronizm herhangi bir olay veya olgunun, başka bir döneme aitmiş gibi anlaşılması veya yanlış aktarılması olarak izah edilmektedir. Dilsel anakronizm kavramlarla ilgili olup herhangi bir dönemle ilişkili olay veya kişilerin kendi dönemlerinde geçerli olmayan kavramlarla ifade edilmesine karşılık gelmektedir. Diğer bir deyişle dilsel anakronizm geçmişin bilgisinin okuyucuda anlaşılır bir hâle gelebilmesi için mevcut zamanın kavramlarının kullanılmasıdır.<sup>29</sup> Son olarak yaklaşımsal anakronizm ise tarihin belirli bir döneminde gerçekleşen olay ve olguların, ilgili dönemde geçerli olmayan yaklaşımlarla izah edilmesidir. Günümüzdeki modern teori ve yaklaşımlar üzerinden geçmiş dönemdeki bir olay veya olgunun açıklanması söz konusu anakronizme örneklem teşkil etmektedir.<sup>30</sup> Buraya kadar aktarılanlar çerçevesinde insanın karşılaştığı olay ve olguları içerisinde bulunduğu dönemin bağlam ve paradigmlarına bağlı kalarak anlama ve anlamlandırma yönelimi gösterdiği ifade edilebilir. Dolayısıyla hayata dair değer yargıları mevcut zamana göre şekillenen kişinin anlamaya çalıştığı olay, olgu veya metinlere bütünüyle objektif bakarak, kendi döneminin zihin dünyasından soyutlanarak düşünce üretmesi mümkün görünmemektedir. Bu durum insanın kendi anlayış parametreleriyle geçmişi anlama çabasını ortaya çıkardığı için anakronizme kapı aralayabilmektedir.<sup>31</sup> Bundan ötürü bir olayın veya olgunun aslından uzaklaştırılarak farklı manalara hamledilmesi olasılığı her daim var olabilmektedir. Mezkûr durumun etkisini gösterdiği alanlardan biri de dinî metinlerdir. Nitekim dinî metinlerin anlaşılmasında anakronizmin varlığına dair yapılan çalışmalar söz konusu durumu ortaya koyar mahiyettedir.<sup>32</sup> Bu bağlamda çalışmanın odak noktasında yukarıda dört farklı anlam alanı olduğu belirtilen anakronizm tanımlamalarından mevcut zaman üzerinden geçmişi yorumlamayı ifade eden dördüncüsü yer almaktadır. Çünkü bazı tefsir çalışmalarında, mevcut zaman ve zihin dünyası üzerinden geçmişin yargılanması faaliyetinin muhtelif örneklerine rastlanmaktadır. Tefsirin yanı sıra hadis, siyer, tarih gibi çeşitli çalışma sahalarında da etkisini gösteren anakronizmin oldukça güçlü bir etkiye sahip olduğu aşîkârdır. Anakronizmin böylesi bir güce sahip olmasının arkasında insanın, içerisinde yaşadığı dönemin gelenek kalıplarını benimseyerek hayatı bu noktadan anlamlandırma gayreti yatmaktadır denebilir. Lakin yukarıda da değinildiği üzere bu durum geçmişin yanlış anlaşılmasına sebebiyet verebilme ihtimalini de taşımaktadır. Nitekim bir gelenek sistemi içerisinde dünyaya gelen insan, yavaş yavaş onu içselleştirerek kabul etmekte ve diğer gelenekleri ötekileştirebilmektedir.<sup>33</sup> Bu minvalde bazı çalışmalarda geçmişteki birtakım olay, olgu veya metinlere dair değerlendirmelerde, mevcut zaman ve fikir çerçevelerinin sınırlarının aşamadığı ve insanın kendi sosyo-kültürel koşulları ve gelenek kalıplarıyla geçmişin kültür havzasını eleştirdikleri ve yargıladıkları durumların vaki olduğu bilinmektedir. Bu durum, ilmî çalışmalarda da anakronik problemler meydana getirebilmektedir. Dahası bu problemler; geçmiş dönemlerde yaşamış olan insanı, o insanın benimsediği geleneğini ve o geleneğin kendi döneminde hayatı anlamaya etkilerini ortaya koymaya engel teşkil etmektedir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki kendi dönemine has soruları, sorunları ve arayışları olan insan büyük oranda yaşadığı dönemin meydana getirdiği zihin algısına sahiptir. Bu bağlamda anakronizmin oluşturduğu temel problemlerden biri dün ve bugün arasındaki düşünce, tutum ve davranış kalıplarının birbirinden farklı olabileceğinin göz

<sup>28</sup> Bkz. *The Oxford English Reference Dictionary* (ed: Judy Pearsall and Bill Trumble), Oxford University Press, Oxford-New York 1996, s.46; *Brewer's Dictionary of Phrase & Fable*, Cassell Publishers, Finland 1999, s. 37; Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 45.

<sup>29</sup> Verbeeck, Georgi, "Anachronism and Rewriting of History: the South Africa Case", *The Journal for Transdisciplinary Research in South Africa*, cilt: 2, sayı: 1, 2006, s. 184-185.

<sup>30</sup> Verbeeck, "Anachronism and Rewriting of History: the South Africa Case", s. 185.

<sup>31</sup> Yıldırım, Hasan-Aygün, Abdullah, "Anakronizm ve Bilimsel Tefsir", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2023, cilt: 28, sayı: 2, s. 242.

<sup>32</sup> Bkz. Sancaklı, S., vdğr., *Kur'an Ayetlerini Suistimal Etmek: Tefsirde Anakronizm*, İnönü Üniversitesi Yayınevi, Ankara 2018; Yıldırım-Aygün, "Anakronizm ve Bilimsel Tefsir".

<sup>33</sup> Döner, Ertuğrul-Menteş, Savaş, "Gelenek Aktarımı: Atalar Dini (Mısır Kültürü, Hz. Musa ve İsrailoğulları Örneği)", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 30, 30. Yıl Özel Sayısı, s. 175.

ardı edilerek çıkarımda bulunulmasıdır.<sup>34</sup> Örneğin, Atâ b. Ebî Rabâh (ö. 115/733) ve Katâde (ö. 118/736) tâbiîn döneminin önemli addedilen isimleri arasında yer alır. Bu dönemde hadis ilminde sened kullanımı tamamıyla uygulanmadığı için onlar da kimi zaman hadis aktarıırken sened kullanmamışlardır. Senedin yaygınlaştığı ve öneminin arttığı bir dönem üzerinden mezkûr tâbiîn âlimlerinin senetsiz hadis zikretmiş olmalarını, onların güvenilir olmadıklarına yormak, anakronik bir hatayı beraberinde getirecektir.<sup>35</sup> Bilimselci tefsir çalışmalarında da benzer problemlerin yaşandığı ve yanlış anlaşılmalara ortaya çıktığı bilinmektedir.<sup>36</sup> Bu bağlamda tefsir ve anakronizm arasındaki ilişkiye değinmek faydalı olacaktır. “Açıklamak, ortaya çıkarmak” gibi anlamlara gelen tefsir kelimesi bir ilim olarak, sebeb-i nüzûl, muhkem ve müteşâbih, nâsih-mensûh gibi tefsir usulü esaslarından ve siyer, hadis gibi ilimlerden istifade edilerek Kur’ân âyetlerinin izah edilmesine, manalarının ortaya konulmasına ve ondan hüküm istinbatında bulunulmasına aracılık teşkil eden ilmi ifade etmektedir.<sup>37</sup> Kur’ân’ın, Hz. Muhammed ve sahâbe nezdinde anlaşılır, muhkem bir hitap olarak algılandığı bildirilmektedir. Nitekim sahâbenin, âyetlerin esbâb-ı nüzûlüne şahit oldukları ve Kur’ân dilinin Arapça olması gibi unsurların onun anlaşılmasını kolaylaştırdığı zikredilmektedir. Kur’ân’ın Arapça olmasıyla anlaşılması noktasındaki ilişki, dilin; geleneği de içeren bir işleve sahip olmasına dayanmaktadır. Keza ilgili dönemde sahâbenin, âyetlerde yer alan kelimelere, geleneklerinden hareketle vakıf oldukları dile getirilmektedir.<sup>38</sup> Nitekim Allah’ın, mesajını, anlaşılır bir dil aracılığıyla ilettiği bildirilmektedir.<sup>39</sup> Dolayısıyla Kur’ân’ın, Hz. Muhammed ve sahabe nezdinde canlı bir hitap olarak açık ve anlaşılır bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir. Âyetlerin manalarına dair ciddi tartışmaların kendini göstermeye başlaması ise Hz. Osman döneminde Mushaf’ın çoğaltılarak standart bir metin haline getirilmesine dayandırılmaktadır. Tâbiîn âlimleri, Kur’ân’da anlamadıkları noktalarda mümkün merteye sahâbelere danışmışlardır. Fakat bu nesil, yeryüzünden göç ettikleri vakit Kur’ân, onu benimseyen bazı insanlar nezdinde salt bir metin olarak görülmeye başlanmıştır. Keza bu dönemde lügavî tefsir çalışmalarının ağırlık kazandığına değinilmektedir. Elbette bu durum tarih boyunca aynı doğrultuda seyretmemiş, birçok müfessir hadis, siyer vb. nakillerden faydalanan Kur’ân’ı nüzul dönemi bağlamında anlamaya gayret etmişlerdir. Ancak şu da bir gerçektir ki, kişinin, etkisi altında olduğu gelenek kalıpları, düşünce sistemi ve bağlı bulunduğu ekol vb. gibi etmenler onun, karşısında salt bir metin olarak duran Kur’ân’ı anlamlandırma sürecindeki kurallar bütününe meydana getirmektedir.<sup>40</sup> Dolayısıyla Kur’ân’ı anlama faaliyeti, insanın zihin dünyasının sınırlarına göre şekil almaktadır da denebilir. Bu bağlamda sosyal bir varlık olan insanın, içerisinde bulunduğu toplumun zihin dünyasını içselleştirerek hayata bu noktadan bakması gayet tabiidir. Kişinin, yaşadığı dönemin de etkisiyle şekillenen zihin yapısı, hayatı ne şekilde anlayacağına veya anlaması gerektiğine dair ipuçlarını içerisinde barındırır.<sup>41</sup> Lakin bu ipuçları kimi zaman geçmişin anlamlandırılmasında yanlış anlaşılmalara sebebiyet verebilir. Nitekim aynı dönemde dahi pek çok ihtilafın yaşandığı bir dünyada farklı zaman ve zeminlerde, farklı gelenek ve zihin dünyasına sahip insanların birbirini bütünüyle anlamaları epey zor bir hâl alabilmektedir. Bu bağlamda Kur’ân’ı indiği dönem üzerinden en doğru şekilde anlama gayretini kapsaması cihetinden tefsir faaliyeti de her geçen gün Hz. Peygamber ve sahabe devrine olan zamansal uzaklığın artması neticesinde farklılaşabilmekte ve muhtelif yorum sayısı artmaktadır.<sup>42</sup>

Bu durumun oldukça erken dönemlerde dahi vuku bulmuş olması, Kur’ân’ı yorumlayan kişinin kendi dünya görüşünden tamamıyla soyutlanarak bir tefsir faaliyeti icra edebileceğini

<sup>34</sup> Ritter, Harry, *Dictionary of Concepts in History*, Greenwood Press, New York 1986, s. 10; Ahatlı, “Rivayetler ile Hadis Üsûlü ve Tarihinin Bazı Meselelerin Anlaşılmasında Anakronizm Sorunu”, s. 253.

<sup>35</sup> Ahatlı, “Rivayetler ile Hadis Üsûlü ve Tarihinin Bazı Meselelerin Anlaşılmasında Anakronizm Sorunu”, s. 256.

<sup>36</sup> Bkz. Yıldırım-Aygün, “Anakronizm ve Bilimsel Tefsir”, s. 244-245.

<sup>37</sup> Bırışık, Abdulhamit, “Tefsir”, *DİA*, İstanbul 2011, XL, 281.

<sup>38</sup> Detaylı bilgi için bkz. İzitsu, Toshihiko, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1975, s. 214-230.

<sup>39</sup> Suarâ 26/195; Zümer 39/28; Fussilet 41/3; Zuhruf 43/4.

<sup>40</sup> Özsoy, Ömer, “Çağdaş Bir Sorun Olarak ‘Kur’an’ın Anlaşılması” Sorunu, *Güncel Dinî Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı (Tebliğ ve Müzakereler)*, (02-06 Ekim 2002, Ankara), ed. Mehmet Bulut, s. 41-44.

<sup>41</sup> Öztürk, İbrahim Hakkı, “Tarih Öğretiminde Anakronizm Sorunu: Sosyal Bilgiler ve Tarih Ders Kitaplarındaki Kurgusal Metinler Üzerine Bir İnceleme”, *Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, cilt: 2, sayı: 1, s. 39

<sup>42</sup> Bkz. Tatar, Burhanettin, “Anlamanın Tabiatı ve Kur’an’ı Anlama”, *Eskiye Dergisi*, 2013, sayı: 27.



söylemeyi zorlaştırmakta, hatta imkânsız hale getirmektedir.<sup>43</sup> O zaman “Kur’ân yorumunu anlamak, öncelikle insanı anlamayı gerektirir.” şeklinde bir teklifte bulunulabilir. Nitekim Allah, vahyi insana göndermiştir. İnsan anlaşılmadığı müddetçe Kur’ân’ın anlaşılması sorununun her zaman devam edeceği de aşikârdır. Şu da ifade edilmelidir ki insanı anlama meselesi, yalnızca insanın maddi-manevi yönlerini, niteliklerini bilmeyi değil; ayrıca onun düşünce dünyasını, sosyal bir varlık olarak toplumdakini konumunu anlamayı ve ona ön yargılarla yaklaşımdan uzak durmayı da içermektedir. Bu bağlamda insanın dünyayı algılama biçiminin dönemlere göre farklılaşabildiğini ve bu farklılıkların arka planını kaçırmanın nasıl sonuçlar doğurabileceğini Bakara sûresi 19 ve 20. âyetlerde zikredilen gök gürültüsü ve şimşek örneklemleri üzerinde görmek, insanı anlamının önemine yönelik dikkate değer bir örneklik teşkil edecektir.

### 3. BAKARA SÛRESİ 19 VE 20. ÂYETLERİNİN TEFSİRİNE GENEL BİR BAKIŞ

Bakara sûresi 19 ve 20. âyetlerde münafıkların hâli, karanlık bir gecede gök gürültüsü ve şimşek eşliğinde, siyah bir bulutun taşıdığı sağanak yağmura tutulan kimsenin hâline benzetilmiştir. Gök gürültüsünün kuşattığı, gözleri kör edecek güçte şimşeklerin çıktığı bir ortamda yürüyen bu kimsenin ölüm korkusuna yakalanması karşısında parmaklarıyla kulaklarını tıkaması ve bunu yaparak ölümden kurtulacağını zannetmesi betimlemesi yapılmıştır. Buradan hareketle de inkârında ısrar eden, dünya hayatında bu denli korkutucu bir durumla karşılaşan kimsenin ahiretteki ahvaline göndermede bulunulmuştur.

Saîd b. Cübeyr’in Abdullah b. Abbas’tan naklettiği bir rivayette “Münafıklar, içinde bulundukları inkârları sebebiyle; müminlerden çekinen, ölüm korkusu ile karanlık bir gecede kara bulutlardan yağın yağmura yakalanan kimselere benzetilmiştir. Bu, aydınlığı ortaya koyan; hakkı temsil eden şimşegin çakması karşısındaki kimsenin durumudur. Münafığın durumunu resmeden bu ifadelerden, aydınlık olduğunda yürüyen ama çoğunlukla karanlıkta kalarak yerinde sayan kimseyi resmeder. Münafık, gerçeği bilir ama inkârcılığı ortaya çıkınca yerinde kalakalır. Âyetin tefsirine dair bir başka rivayet ise Medine’de, önceleri münafıkken daha sonra Müslüman olan iki kimse hakkındadır. Bu iki kimse, Hz. Muhammed’den müşriklere sığınmak için kaçarken şiddetli gök gürültüsü, yıldırım ve şimşeklerle sarmalanmış yağmura yakalanmış; şimşek çıktığında ortaya çıkan aydınlıkla ilerlemiş, sabaha ulaşp ulaşamayacakları düşüncesiyle ne yapacağını bilemez bir hâlde ölüm korkusuna kapılmışlardır. Pişmanlık duyarak, sabaha eriştikleri takdirde Hz. Muhammed’e biat ederek Müslüman olmayı dilemiş ve sonrasında Hz. Muhammed’e gelerek iman etmişlerdir.<sup>44</sup> Bu rivayetin, bu iki kimsenin durumu üzerinden tüm münafıklara bir mesaj verme gayesini ortaya koymakta olduğu ifade edilmiştir.<sup>45</sup> Bir başka rivayette ise “karanlık” sapkınlık, şimşek ise “aydınlık, iman” olarak sembolize edilmiştir.<sup>46</sup> Ali b. Ebî Talhâ’dan nakledilen bir başka rivayete göre ise burada kastedilen esas mana münafıklarla ilgili olmaktan ziyade özellikle Kur’ân ile ilişkilidir. Kur’ân; şimşek çakması, gök gürültüsü ve yağmurla özdeşleştirilmiştir.<sup>47</sup> Ondaki zor hükümler karanlıklara, tehdit âyetleri gök gürültülerine, muhkem âyetler ise gözleri kör edecek şimşeğe benzetilmiştir. Dolayısıyla muhkem âyetler münafıkların kusurlarını ortaya koymakta olup; sıkıntı karşısında inkârlarına dönmelerine göndermede bulunmuştur. Bir başka yoruma göre ise İslam, yağmura benzetilmiş; toprağın yağmurla hayat bulması gibi İslam ile de kalplerin benzer bir duruma karşılık geleceği ifade edilmiştir. Kâfirlerin ve münafıkların şüpheleri karanlıklara, ilâhî uyarı ve müjdeler gök gürültüsü ve şimşeğe, Müslümanların varlığı sebebiyle kâfirlerin korku ve sıkıntıları ise yıldırımlara benzetilmiştir.<sup>48</sup> Diğer bir yoruma göre ise münafıkların durumu; gökten inen

<sup>43</sup> Tağiyev, “Bilimselci Tefsirin Oluşum ve Gelişim Süreci”, s. 176.

<sup>44</sup> Taberî, *Câmiü’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, I, 353-354, 367-369; Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *ed-Dürü’l-Mensûr fî’t-Tefsîri’l-Me’sûr*, Kâhire 2003, I, 170-173.

<sup>45</sup> Ebü’l-Leys es-Semerikandî, İmâmü’l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-Kerîm/Bahrü’l-Ulûm, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye*, Beyrut-Lübnan 1993, I, 100-101.

<sup>46</sup> Taberî, *Câmiü’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, I, 369-370; İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd., Cîze 2000, I, 301-302; Suyûtî, *ed-Dürü’l-Mensûr fî’t-Tefsîri’l-Me’sûr*, I, 173.

<sup>47</sup> Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, Müessesetü’t-Târihi’l-Arabî, Beyrut 2002, I, 92.

<sup>48</sup> Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzîl*, I, 199; İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Dârü’t-Tûnisîyye, Tunus 1984, I, 316-320.

yağmurda şimşegin geçici aydınlatması ile kısmi bir yürüyüşe, hak ve hakikat karşısında kulak tıkamalarına, imanlarının zayıflığı ve sapkınlıkları münasebetiyle bocalamalarına atfedilmiştir. İmanın; çevreyi aydınlatan bir nuru, inkâr, nifak ve şüphenin ise karanlığı sembolize ettiği belirtilmiş olup; böylelikle gerçek imanın, geçici olmadığı dile getirilmiştir. Sonuç olarak onların iman ettik demelerinin gerçek bir karşılığı olmadığı vurgusu yapılmaktadır.<sup>49</sup>

Buradaki benzetmelerin Hz. Peygamber dönemindeki bazı zümrelere dair dikkat çekme amacı taşıdığı da vurgulanmıştır. Bunlardan birinci zümrenin; peygamberlerin getirdiği kitaplara iman ettikleri ama bir zaman sonra din adamlarının bu kitapları tahrif ettikleri ve birtakım dini hükümler icat ederek bunu Allah'a izafe ettikleri;<sup>50</sup> sonuç olarak bu kimselerin Ehl-i Kitap'tan oldukları belirtilmiştir. Diğer zümrenin ise herhangi bir ilahi kitabı ve peygamberi benimsemeyen, birtakım nesnelere, fayda vermeyen varlıklara ilahlık atfeden kimseler oldukları zikredilmiştir. Dolayısıyla âyetin; şaşkınlık, belirsizlik içerisinde olan bu zümrelere hidayet nuru olarak Allah'ın peygamber göndermesine vurguda bulunduğu ifade edilmiştir. Buradaki tasvirlerde Hz. Muhammed döneminde yaşamış insanlar için, gecenin ve bulutların sebep olduğu karanlıkta kalan ve ayaklarını nereye basacağını bilmeyen, yönünü kaybetmiş bir topluluk benzetmesi yapılmıştır. Darlık ve kuraklık zamanı Allah'ın kendilerine göndermiş olduğu yağmur karşısında göstermiş oldukları nankörlüklerine atıfta bulunulmuştur. Allah'ın kudretinin yüceliğine vurguda bulunmuş, bu kimselerin dünya hayatına dair göstermiş oldukları yanlış tutumlar üzerinden ahirete karşılık bazı önemli mesajlar verilmiştir.<sup>51</sup> Seyyid Kutub ise ilgili âyetlerin, münafıkların müminlere karşı tutunmuş oldukları olumsuz tavırlarına, şeytan sıfatlı elebaşlarıyla bir araya gelmelerine, sözlerinden dönmelerine, hidayet yerine karanlığın, sapkınlığın kucağına düşmelerine, çöl hayatlarındaki kargaşa, korku üzere belirsiz yaşamlarına dair bir manzara çizmiş olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla bu âyetlerin, onların içerisinde bulunmuş oldukları durumlarını sembolik anlatım aracılığıyla psikolojik bir okumasını yapmaya imkân sağladığı ifade edilmiştir.<sup>52</sup>

Kurtubî'nin eserinde İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayete göre burada kastedilen kimseler Yahudilerdir. Onlar, Hz. Muhammed ve etrafındaki kimseler Bedir Savaşı'nda galip gelince "Hz. Musa'nın kendilerine müjdelediği peygamberin Hz. Muhammed olduğunu" ifade etmiş, Müslümanlar Uhud Savaşı'nda yenildiklerinde ise şüpheye düşüp irtidat etmişlerdir. Kurtubî, bu açıklamanın İbn Abbas'tan geldiğini ve sahih olduğunu kabul etmekle birlikte âyetin münafıklar hakkında inzal edildiğini beyan etmiş; genel bir yaklaşımla da hepsini; yani kâfirleri ve münafıkları kapsadığını dile getirmiştir. Hatta Bakara sûresi ilk yirmi âyetin ilk dördünün müminlerin özelliklerinden, ardından gelen âyetlerin kâfirlerden ve bu son iki âyetin de münafıklardan bahsettiği vurgusu yapılmıştır.<sup>53</sup>

#### 4. BİLİMSELÇİ TEFSİRDE ANAKRONİZM ETKİSİ: BAKARA SÜRESİ 19-20. ÂYETLERİ BAĞLAMINDA RA'D VE BERK ÖRNEKLEMİ (BAKARA SÜRESİ 19-20. ÂYETLER)

Sözlükte "gök gürlemesi" anlamına gelen "رعد" (*ra'd*)<sup>54</sup> ve "bulutta aniden gözüken parlama"yı ifade eden "برق" (*berk*)<sup>55</sup> kelimelerine muhtelif âyetlerde yer verilmektedir.<sup>56</sup> *Ra'd*; "gök gürültüsü/gürlemesi", "rüzgâr", "su", "bulutlar arasında sıkışıp kalan rüzgâr", "hareket", "melek", "bulutların altında sıkışmış olan ve yol buldukça yukarı doğru çıkan hava", "rüzgâr bulutu yakalayıp sürdüğünde bulut kütlelerinin harekete geçip birbirine çarpması, titremesi ve bu esnada ses çıkıyormuş gibi buluttan duyulan ses" anlamlarına gelmektedir. *Berk* ise "parlaklık",

<sup>49</sup> Taberî, *Câmiü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, I, 369-370; Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr/Mefâtihü'l-Gayb*, II, 84-86; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, I, 331-332; Beyzâvî, Ebû Saîd Nasırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, Beyrut trs., I, 53.

<sup>50</sup> Âl-i İmrân 3/105.

<sup>51</sup> Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2005, I, 390-393; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, I, 53; Neseî, Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, Dâru'l-Kelâmi't-Tayyib, Beyrut 1998, I, 58-59.

<sup>52</sup> Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Kâhire 2003, I, 46.

<sup>53</sup> Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, I, 338-339.

<sup>54</sup> Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-M'arife, Beyrut 2014, s. 198.

<sup>55</sup> Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 43.

<sup>56</sup> Bakara 2/19-20; Ra'd 13/12; Nûr 24/43; Rûm 30/24.

“ışık”, “buluttan parlayan şey” manasındadır. Araplar, bir şeyin parladığı zaman için bu kelimenin türevlerini kullanmışlardır.<sup>57</sup> Ayrıca İsrâ gecesini Hz. Muhammed’in bindiği “Burak” da *berk* kelimesinden türetilmiştir.<sup>58</sup> Bu bölümde gök gürültüsü ve şimşeğe dair ifadelerin yer aldığı Bakara sûresi 19 ve 20. âyetlerin tefsirlerdeki bilimsel verilerle izahları aktarılacak ve insanı anlamının Kur’ân’ı anlamaya, daha doğru bir ifadeyle Kur’ân yorumunu anlamaya etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu meseleyi izah edebilmek adına izleyeceğimiz yöntem ise, mezkûr âyetlere dair yapılan bilimselci yorum yaklaşımının anakronizme yol açması ve insanı anlamaktan ziyade yargılamaya sevk etmesi örneklemi şeklinde olacaktır.

“Yahut onlar, karanlıklar içinde gökten boşanan gök gürültülü, şimşekli bir yağmura tutulmuş kimseler gibidirler. Yıldırımlar yüzünden ölümden korkarak parmaklarıyla kulaklarını tıkırlar. Hâlbuki Allah inkârcıları çepeçevre kuşatmıştır. Şimşek gözlerini kör edercesine çakar, onların çevresini aydınlatınca orada yürürler, karartınca da kalakalırlar. Allah dileseydi onların işitme ve görmelerini büsbütün giderirdi, şüphesiz Allah her şeye kadirdir.”<sup>59</sup> âyetlerinde yer alan gök gürültüsüne karşılık gelen *ra’d* Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), Şehr b. Havşeb (ö. 100/718), Ebû Sâlih (ö. 101/719-20), Mücâhid (ö. 103/721), İkrime (ö. 105/723) ve Katâde (ö. 117/735) nezdinde, “bulutları hareket ettiren meleğe” karşılık gelmektedir. Şimşeği ifade eden *berk* kelimesi ise Hz. Ali ve Abdullah b. Abbas tarafından nakledilen bir görüşte “bulutları yürüten meleklerin ellerindeki kamçılar” olarak beyan edilmiştir. Ayrıca Mücâhid bu kelimenin “meleğin vuruşu”nu ifade ettiğine, Taberî ise “bulutları sevkeden meleklerin ellerinde bulunan nurdan kamçılara” karşılık geldiğine değinmiştir.<sup>60</sup> Râzî, mezkûr âyetlere ilişkin yaptığı tefsir yorumunda *ra’d*’ın “gök gürlemesi”ni ifade ettiğine ve “bu sesin rüzgârın bulutu sürmesiyle bulutların harekete geçerek çarpışmaları ve titremeleri esnasında oluştuğunu” dile getirmiştir. *Berk*’in ise “Arapların bir şey parladığı vakit söylemiş oldukları” *بريق الشيء* ifadesine istinaden “buluttan parlayan şey”e karşılık geldiğini belirtmiştir.<sup>61</sup> Kurtubî, Tirmizî’den (ö. 279/892) gelen bir rivayete dayanarak Abdullah b. Abbas’ın *ra’d* ve *berke* dair şu ifadelerini aktarmıştır: “Yahudiler, Hz. Muhammed’e gök gürültüsünü sormuş ve Hz. Muhammed onlara cevaben *ra’d*’ın “melekler arasından bir melek olduğunu” beyan etmiştir.” Ayrıca “Allah’ın, bulutları istediği yere sürmesine vasıta işlevi gören kamçıların” da bulunduğunu zikretmiştir. Buna müteakip Yahudiler, işittikleri sesin mahiyetini sorduklarında Hz. Muhammed, “Bu da onun bulutlara bağıracağı zamanki sesidir ve Allah, bu sesin nereye ulaşmasını isterse oraya ulaşacağını” ifade etmiştir. Bunun üzerine Yahudilerin, Hz. Muhammed’in sözlerini onayladıkları beyan edilmiştir.<sup>62</sup> Kurtubî, bu aktarıma ilaveten Hz. Ali, İbn Mes’ûd (ö. 32/652) ve İbn Abbas’ın şimşeği, “meleğin bulutları sürmesi için elinde bulunan demir bir kılıç” olarak tasavvur ettiklerini dile getirmiştir. Kurtubî’nin kendisi de bu görüşün tercihe şayan olduğunu zikrederek şimşeğin, “meleğin elindeki nurdan bir kamçıya” veya diğer bir rivayete göre “görünür gibi olan bir meleğe” karşılık geldiğini belirtmiştir. Şunu da ifade etmeliyiz ki Kurtubî felsefecilerin, gök gürültüsünü “bulutların birbirleriyle olan temasından meydana gelen ses” şeklinde beyan ettiklerini; ancak bu görüşün doğru olduğunu gösteren sahih bir naklin/metnin var olmadığını ve bundan ötürü reddedilmesi gerektiğini dile getirmiştir.<sup>63</sup>

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, gök gürültüsü ve şimşeğin arka planında “bulutları sevk eden, onları idare eden ve buluttan havaya indirdiği darbeyle gök gürültüsü ve şimşek meydana gelmesini sağlayan bir meleğin mevcut olduğunu” ifade etmiştir. Nitekim gök gürültüsü ve şimşeğin oluşumunda başrolün bir kuvvete dayandığını ifade eden Elmalılı, bu kuvveti de “meleklerle” ilişkilendirmiştir. Bulutları, “Allah’ın yağmur yağmasını irade ettiği yere doğru sevk eden bir meleğin (anlayış ve hareket ettirme kabiliyetine sahip bir kuvvet) var olduğunu ve onun

<sup>57</sup> Taberî, *Câmiü’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, I, 356-366; Fahrreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr/Mefâtihü’l-Gayb*, II, 84-86; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, I, 327-329; Reşid Rızâ, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Hakîm (Tefsîru’l-Menâr)*, I, 174.

<sup>58</sup> Öz, Mustafa, “Burak”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 417.

<sup>59</sup> Bakara 2/19-20.

<sup>60</sup> Taberî, *Câmiü’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, I, 356-366.

<sup>61</sup> Fahrreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, II, 87.

<sup>62</sup> Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 1996, V, 193.

<sup>63</sup> Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, I, 327-330.

gök gürültüsü ismiyle anıldığını” zikreden Elmalılı “bu meleğin, bulutları, çobanın şarkı söyleyerek develeri sürmesine” benzetmiştir. Bulutlarda bir düzensizlik vuku bulduğunda meleğin o bulutlara haykırdığını ve bu haykırışın da Allah’ın kudretini tesbih olduğunu dile getiren Elmalılı, burada işitilen sesin gök gürültüsünü meydana getirdiğini, meleğin hiddetlendikçe ağzından ateşler saçtığını ve bunun da nurdan kamçılara karşılık geldiğini aktarmış ve bu kamçıların da şimşek olduğunu belirtmiştir. Nurdan kamçının değdiği yeri yok ettiğini, bunların hepsinin *ra’d*ın yani meleğin vuruşundan ortaya çıktığını ve bu fiilleri icra eden meleğin *gök gürültüsü meleği, zorlayıcı melek, ateş tutuşturma meleği*; şimşegin de bu meleğin darbesi veya parlaması şeklinde izah edildiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda sahabe döneminden itibaren müfessirlerden nakledilen izahlara göre, gök gürültüsü ve şimşek olaylarının bir kuvvetin etkisiyle meydana geldiği; ancak bu kuvvetin salt bir güçten ziyade ruhânî idarecilerin ve meleklerin kuvvetine dayandırıldığı beyan edilmiştir. Ayrıca Elmalılı, sahabe ve müfessirlerden gelen nakiller bağlamında bulutlarda meydana gelen gök gürültüsü ve şimşegin, meleğin fiiliyle ilişkilendirilmesi tasavvurunun, fennî kabullerle uyumsuzluk göstermediğini ifade ederek mezkûr âyetlerin bilimsel açıklamalarını aktarmıştır. Elmalılı, bu bilimsel açıklamayı özetle; havanın elektriklenerek gerginleşmesi ve iki bulut veya bulut ve hava arasında artı eksi ve gerilmiş olan elektriğin meydana getirdiği kıvılcımın gök gürültüsü ve şimşegi oluşturduğu şeklinde izah etmiştir. Bu bağlamda o, ses, ısı, ışık gibi unsurların hepsinin bir harekete dönüştüğünü ve hareketin kaynağının da bir kuvvete dayandığını dile getirerek elektriğin de neticede bir kuvvet olduğunu ve dolayısıyla ona “muharrik” denildiğini beyanda bulunmuştur. Bu muharrikin din dilindeki karşılığının ise “melek” olduğuna ve böylece kuvvet prensibinin arkasında da aslında ruhânî bir gücün mevcudiyetine işaret etmiştir.<sup>64</sup>

Buraya kadar aktardığımız bilgiler neticesinde sahâbe ve ilk dönem müfessirlerinin geneli nezdinde gök gürültüsü ve şimşegin, bir meleğin faaliyeti neticesinde meydana geldiği kabulünün yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Hatta zikredilen doğa olaylarının, bulutların birbiriyle teması neticesinde ortaya çıktığını ifade eden felsefecilerin görüşlerine dayanak teşkil edecek herhangi bir kaynağın mevcut olmadığını beyan ederek reddedilmesi gerektiğini dile getiren Kurtubî’nin bu ifadesinin,<sup>65</sup> ilgili dönem insanının gök gürültüsü ve yağmurun bilimsel izahına yönelik kayda değer bir bilgiye sahip olmadığını izah eder mahiyette olduğu söylenebilir. Ancak ilgili dönemde bu görüşe karşın, yaşanan böylesi doğa olaylarının sadece elektrik merkezinde gerçekleşen bir kör kuvvet düşüncesine dayandığını kabul edenlerin de olduğu ifade edilmiştir.<sup>66</sup>

Elmalılı’nın tefsir çalışması astronomi, coğrafya, fizik, kimya, yaratılış, botanik, jeoloji, anatomi, teknoloji gibi muhtelif alanlara yönelik bilimsel tefsir örnekleri barındırmaktadır.<sup>67</sup> Onun gök gürültüsü ve şimşek olaylarının meydana gelişini ortaya koyma mahiyetindeki ifadelerine bakılınca da bilimsel izahların oldukça geniş yekûn tuttuğu görülmektedir. Ancak o, ilgili âyetler bağlamında aktardığı bilimsel izahları olduğu şekliyle kabul etmekten ziyade, sahâbe ve ilk dönem müfessirlerinin bu âyetlere yönelik beyanlarıyla, bilimsel izahları mezcederek farklı bir tasavvur ortaya koymuştur. Yani o, gök gürültüsü ve şimşegin bilimsel olarak bir kuvvete dayandığı görüşünü kabul etmiş; fakat bunun kör bir kuvvet olmadığını, onun aslının meleğin fiiliyle oluştuğunu belirterek bir tür telif yoluna gitmiştir.<sup>68</sup>

Elmalılı, *ra’d* ve *berk* lafızlarının izahı çerçevesinde kendi çağına kadar olan bilimsel birikimi göz ardı etmeden ilgili âyetlerin erken dönemlerdeki anlaşılma biçimlerini de aktarmış ve kanaatimizce orta bir yol izleyerek ne mezkûr âyetlerin ilk dönem tefsirlerindeki karşılığını ne de kendi dönemindeki bilimsel birikimi bir kenara bırakmıştır. Burada özellikle Elmalılı’nın bu âyetlere ilişkin yorum ve değerlendirmelerinin aktarmaktan muradımız, günümüze oldukça yakın denebilecek bir dönemde tefsirini kaleme almış olan bir müfessirin, geçmiş ve günümüz arasında

<sup>64</sup> Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili, Eser Neşriyat ve Dağıtım*, İstanbul 1979, I, 370-384.

<sup>65</sup> Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmî’l-Kur’ân*, I, 327-330.

<sup>66</sup> Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, 370-384.

<sup>67</sup> Detaylı bilgi için bkz. Özel, Recep Orhan, *Elmalılı Hamdi Yazır’ın Bilimsel Tefsirciliği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2002, s. 80-128.

<sup>68</sup> Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, 370-384.

köprü kurarak bilimselci tefsir yapabileceğinin örneğini ortaya koymaktır. Elbette bu örneklerin sayısını artırmak mümkündür. Fakat kimi müfessirler ilgili konuya dair farklı yaklaşımlar sergilemiş, kendi dönemlerinin bilgi birikimiyle oluşan zihin dünyasıyla geçmişe yönelik olumsuz eleştirilerde bulunabilmişlerdir. Bu minvalde *Menâr Tefsiri*'nin ilgili âyetlere yönelik izahlarını aktarmak, bilimselci tefsirin, içerisinde yaşanan dönemin etkisiyle anakronizme kapı aralayabileceğine önemli bir örneklem sunacaktır.

*Menâr Tefsiri*'nin Fâtiha'dan Nisâ sûresi 125. âyete kadar olan bölümü Muhammed Abduh tarafından 1899-1905 yılları arasında telif edilmiş, Abduh vefat ettikten sonra onun kaldığı yerden Yûsuf sûresi 52. âyetin sonuna kadar olan bölümü de 1935'e kadar Reşîd Rızâ tamamlamıştır.<sup>69</sup> Reşîd Rızâ, kişiyi Kur'ân'dan alıkoyan hususların tefsirlerde yer alan isrâîliyyât, uydurma hadisler, hurafeler, nahiv izahları, beyan terimleri, tasavvufçuların tevilleri, fırkaların taassubu, riyâzî ve tabii ilimler gibi unsurlar olduğuna dikkat çekmiştir. *Menâr Tefsiri*'nin içeriğini belirleyen temel unsurun modern ıslah tasavvuru olduğu ifade edilmiş, taklitçilik, bid'at ve hurafelere karşı mücadele etmenin ve akıl ile bilim merkezinde araştırmalar yapmanın önemi vurgulanmıştır. Ayrıca Reşîd Rızâ, Kur'ân'ın tafsilatlı şekilde bilgi vermediği konularda isrâîliyyât nakillerini kullanmaya karşı çıkmış ve direkt olarak âyetler üzerinde düşünmeyi salık vermiştir.<sup>70</sup> Aktardığımız bu bilgiler, *Menâr Tefsiri*'nde Bakara sûresi 19 ve 20. âyetlere dair yapılan yorum ve değerlendirmeleri daha sağlıklı şekilde anlamayı kolaylaştıracaktır. Zira tefsir Kur'ân'ı anlamayı, Kur'ân'ı anlamak da insanı anlamayı gerektirmektedir. Bu bağlamda *Menâr Tefsiri*'nin aktardığımız arka planındaki zihin yapısını anlamadan doğrudan ilgili âyetlere değinmek ve eleştirmek, bizim de geçmişi anlama çabasına girişmeden onu yargılayarak anakronizme düşmemize sebebiyet verebilir.

*Menâr Tefsiri*'nde, Bakara sûresi 19 ve 20. âyetlerde yer alan *ra'd* kelimesinin "gök gürlemesini", *berk* kelimesinin ise "şimşegın çakmasıyla ortaya çıkan aydınlığı, ışığı" ifade ettiği dile getirilmiştir. Suyûtî'nin bu âyete dair, *ra'd*ın bir melek yahut meleğın sesi, *berkin* ise meleğın kamçısı olduğu ve bu kamçıyla bulutları sürdüğü şeklindeki izahı *Menâr*'da ciddi şekilde eleştiriye tabi tutulmuştur. Bu eleştiriye göre Suyûtî'nin, "meleğı maddi bir cisim olarak takdim ettiği ve ayrıca bulutun da ahmak bir eşekmiş gibi yürümek için direndiğı, böylece meleklerin de haykırarak ve sert darbeler vurarak bulutları hareket ettirdikleri" gibi bir mana ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Bu ifadelere karşın Reşîd Rızâ, Muhammed Abduh'un görüşünü zikrederek Suyûtî'nin mezkûr âyetlere dair kullandığı rivayetlerin hiçbirinin sahih olmadığını, bunun en net göstergesinin de Tirmizî'den zayıf bir senetle nakledilen -daha önce değinmiş olduğumuz- bir Yahudi'nin Hz. Muhammed'e yönelttiğı soruya dayanan rivayet olduğunu beyan etmiştir. Dahası İbn Kesîr'in de Suyûtî gibi hareket ederek sahih olmayan bu rivayeti isrâîliyyât kaynaklı bir haber olarak saydığı zikredilmiştir.<sup>71</sup>

*Menâr Tefsiri*'nde "Kur'ân'ın ilk muhatabı olan Arapların *ra'd* ve *berk* lafızlarından anladıklarıyla 20. yüzyıl insanının<sup>72</sup> anladıklarının aynı olduğu"nun ifade edilmesi de oldukça dikkat çekicidir. Buna göre ilgili âyetin inzâl edildiğı dönemdeki Araplar ve günümüz insanı *ra'd* ve *berkin* bir tabiat olayı ve elektriklenmeye karşılık geldiğini bilmektedirler. Buna istinaden elde sağlam bir delil olmaksızın âyetlere anlam yüklemenin caiz olmayacağı ifade edilmiş ve birçok müfessirin, eserlerini uydurma rivayetlerle, kıssalarla ve isrâîliyyât nakilleriyle ele aldıkları belirtilmiştir. Hatta bu bilgilerin ekserisinin Yahudi kaynaklı olup Kur'ân yorumuna sonradan dâhil edildiğı, böylece Kur'ân'ın yalan-yanlış nakillere dayanarak yorumlandığı beyan edilmiştir. Bu bağlamda *Menâr*'da *ra'd* ve *berkin* meleklerle ilişkilendirildiğı muhtelif rivayetler nakledilmiş; ancak bu görüşlerin tamamının Yahudi bilginlerinden olan Kâ'b el-Ahbâr (ö. 32/652-53 [?]) ve Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) gibi kimseler tarafından sahâbe ve tâbiîn arasında yayıldığı ifade

<sup>69</sup> Mertoğlu, M. Suat, "Tefsîrül-Menâr", *DİA*, İstanbul 2011, XL, 297.

<sup>70</sup> Mertoğlu, "Tefsîrül-Menâr", *DİA*, XL, 298.

<sup>71</sup> Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, I, 174-175.

<sup>72</sup> Günümüz insanı ile kastedilen, *Menâr Tefsiri*'nin yazıldığı dönemin insanıdır. (Yazar Dipnotu)



edilmiştir.<sup>73</sup> Ayrıca gök gürültüsü ve şimşegin meleklerle ilişkilendirilmesi tasavvurunu destekleyecek sahih bir kanıtın bulunmadığı, nitekim meleklerin gayb âleminde yer alan varlıklar olduğu hususu dile getirilmiştir. Buna mukabil gök gürültüsü ve şimşegin gaybî âlemle bir bağının bulunmadığı, aksine onların görünen âlemle ilişkili tabiat olayları olduğu vurgulanmış, dolayısıyla bu doğa olaylarının arkasındaki gücün melek olamayacağı ifade edilmiştir. Kur'ân'ın, gök gürültüsü, şimşek gibi olayların meydana geliş gerekçelerinin izahını yapma gibi bir misyon taşımadığı, bu olayların tabiat bilimiyle alakalı olduğu zikredilmiştir. Zira *Menâr*'a göre Kur'ân'ın, tabiat ilimlerinin uğraş alanındaki unsurlara değinen âyetleri, insanların bu âyetlerden ders çıkarmalarını ve onlardan ibret almalarını sağlama amacına bina edilmiştir. Ayrıca evren hakkında elde edilen bilgilerin mahiyetleri, değişen zaman ve zemine göre farklılık arz edebilmekte, farklı anlayış ve algılayışları da beraberinde getirebilmektedir.<sup>74</sup>

*Ra'd* ve *berk* lafızlarına yönelik bunca izahın yanı sıra *Menâr*'da, Kur'ân'ı tefsir edebilmek için bu türden doğa olaylarına ayrıntılı olarak takılı kalmanın herhangi bir anlamı olmadığı, böylesi olayların mahiyetini bilme isteği olan kişilerin de ilgili konuya vakıf uzmanlara başvurmaları gerektiği belirtilmiştir. Son olarak ifade edilmelidir ki *Menâr*'da, bahis konusu âyetlere ilişkin dile getirilen o kadar izahın neticesinde gök gürültüsü, şimşek gibi olayları bilimsel izah merkezinde, artı ve eksi kutuplardan, akımın birinden diğerine aktarılması sonucu oluştuğu ve bunun da Allah'ın kudreti vasıtasıyla gerçekleştiği ifade edilmiştir.<sup>75</sup>

*Mahiyeti, Oluşumu ve Gelişimi Açısından Bilimsel Tefsir* adlı alt başlık içerisinde bilimselci tefsiri savunanlar ve reddedenlerin adları aktarılmıştı. *Menâr Tefsiri*'nin müelliflerinden biri olan Muhammed Abduh, bilimselci tefsiri savunanlar arasında yer alırken, diğer müellif olan Reşid Rızâ bilimselci tefsiri reddedenler kategorisinde zikredilmişti. Bu bağlamda öncelikli problem, Bakara sûresindeki ilgili âyetlerin izahını yapan müellifin kimliği meselesidir. Fâtiha sûresinden Nisâ sûresi 125. âyete kadar yapılan tefsir çalışmasını Muhammed Abduh'un ortaya koyduğu ifade edilmiştir. Lakin *Menâr*'ın tamamı Reşid Rızâ'nın kaleminden çıkmış ve o, Muhammed Abduh'un düşüncelerini aktarmış, ders notlarına istinaden çalışmayı genişletmiş, dil ve rivayet tefsiri gibi yönlerden esere eklemelerde bulunmuş ve dahi hocası Abduh'u eleştirdiği ve kendi görüşlerini zikrettiği de olmuştur.<sup>76</sup> Bu çerçevede Reşid Rızâ'nın, hocası Abduh'un görüşlerini aktardığı ve kendi görüşünü destekleyen bölümlere vurgu yaptığı; ancak hocasıyla uyuşmadığı yerlerde eleştirilerde bulunduğu söylenebilir. Zira Bakara sûresi 19. âyetin tefsirinde Reşid Rızâ'nın "Üstad Abduh'un Suyûtî'ye reddiye olarak dedikleri ifadeler böyledir."<sup>77</sup> şeklindeki aktarımı, hem Abduh'un düşüncelerini ortaya koymakta hem de Reşid Rızâ'nın konuya ilişkin kabulünü desteklemektedir. Bu çerçevede ele aldığımız Bakara sûresi 19 ve 20. âyetlerin izahının Muhammed Abduh'un görüşlerini yansıtmakla beraber temelde Reşid Rızâ'nın zihin dünyasına işaret ettiği ifade edilebilir. Zira bu âyetlerin tefsirinde, yukarıda değindiğimiz üzere gök gürültüsü ve şimşegin elektriklenmeyle izah edilmesinin bilimselci tefsire olumlu yaklaşan Muhammed Abduh'a, fakat bu izahın Kur'ân'ın temel mesajını yansıtmayıp tabiat ilmiyle ilişkili olduğu şeklindeki ifadelendirmenin de bilimselci tefsire olumsuz bir yaklaşım sergileyen Reşid Rızâ'ya dayandığı söylenebilir. Bu bağlamda biz, ilgili esere yönelik beyanlarımızda "*Menâr Tefsiri*'nde şu şekilde ifade edilmiş..." diyecek, Muhammed Abduh veya Reşid Rızâ'yı özel olarak zikretmeyeceğiz.

<sup>73</sup> Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, I, 175. Benzer bir anlatım için bkz. İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayette o ve Hz. Ömer, aralarında Ka'b el-Ahbâr'ın da bulunduğu bir yolculukta şiddetli bir rüzgâr ve sonrasında gök gürültüsü ve yağmurun başlaması üzerine insanların korktuğu anlatılmıştır. Ka'b el-Ahbâr, İbn Abbas'a her kim gök gürültüsünü işittiği vakit "Gök gürültüsünün hamdiyle, meleklerin de korkusundan dolayı tesbih ettiği zatın şanı ne yücedir!" derse bu bulut soğur ve gök gürültüsünden dolayı meydana gelecek zararlardan esenliğe kavuşturulur." demiş, ardından İbn Abbas da bu duayla ona eşlik etmiştir. Sabah olduğunda İbn Abbas bu durumu Hz. Ömer'e söylemiş ve kendilerinin bu sözle birlikte diğer insanlardan farklı bir halde emniyet içerisinde olduklarını dile getirmiştir. Hz. Ömer de bunu kendisine söylemiş olsalardı onun da eşlik edeceğini zikretmiştir. Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 329-330.

<sup>74</sup> Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, I, 176.

<sup>75</sup> Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, I, 176-177.

<sup>76</sup> Mertoğlu, "Tefsîru'l-Menâr", *DİA*, XL, 297-298.

<sup>77</sup> Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, I, 175.

Bakara sûresi 19 ve 20. âyetlerde zikredilen *ra'd* ve *berk* kelimeleri İkrime, Katâde, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Abbas, Taberî, Kurtubî ve Tirmizî gibi İslam'ın erken denebilecek dönemlerinde yaşamış bazı sahâbîler ve ilim adamları nezdinde meleklerle ilişkili bir anlam alanıyla algılanmış görünmektedir. Elmalılı'nın da ifadelerinden anlaşılacağı üzere sahâbe ve erken dönem müfessirlerinin kahir ekseriyeti ilgili âyetlerdeki gök gürültüsü ve şimşeğe dair anlatının, bir meleğin fiiliyle meydana geldiği kanaatini taşımaktadır.<sup>78</sup> Lakin konumuza dair aktardığımız bunca rivayet malzemesine, tefsir müktesebatına rağmen *Menâr Tefsiri* farklı bir yaklaşıma sahip olarak Arapların *ra'd* ve *berk* lafızlarından anladığı mananın, *Menâr Tefsiri*'nin yazıldığı dönem insanının anladığıyla aynı muhtevaya sahip olduğunu ifade etmektedir. İşte bu noktada şöyle bir soru gündeme getirilebilir: *Menâr Tefsiri*, ilgili âyetlerin izahına yönelik serdetmiş olduğu "Evren hakkında elde edilen bilgilerin seviyeleri, değişen zaman ve zemine göre farklılıklar arz edebilmekte, farklı anlayış ve algılayışları da beraberinde getirebilmektedir."<sup>79</sup> meâlindeki ifadeleri göz önünde bulundurmuş mudur? Buraya kadar ele alınan aktarılar neticesinde *Menâr Tefsiri*'nin, kendi ifadeleriyle çelişen bir anlatım sergilediği söylenebilir. Zira İslam'ın erken dönem kaynaklarının *ra'd* ve *berke* yüklediği anlamın meleklerle bağlantılı olduğu açık bir biçimde görülmektedir. Değişen zaman ve zeminle beraber gök gürültüsü ve şimşeğin mahiyetini açıklayacak bilimsel gelişmeler yaşanmış, dolayısıyla bazı kesimler tarafından ilgili doğa olayları bilimsel izahlarla ortaya konulmuştur. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere bu tabiat olaylarının bilimsel izahına eserinde yer veren müfessirlerden biri olan Elmalılı, İslam'ın ilk dönem insanının bu olaylara yönelik algılarını göz ardı etmemiş, bilimsel izahı erken dönem tasavvuruyla birleştirerek sunmuştur. Fakat *Menâr Tefsiri*, bilimsel izahatını beyan ettiği gök gürültüsü ve şimşeğin, Hz. Muhammed dönemindeki Araplar nezdinde de aynı şekilde anlaşıldığını, meleklerle bağlantılı şekilde yorumlanan düşüncelerin ise isrâiliyyât ve hurafe merkezli açıklamalardan başka bir şey olmadığını dile getirmiştir. Bu durum, bilimselci tefsirin dikkatli bir şekilde ele alınmadığında anakronizme kapı aralayabileceğine işaret etmektedir. Bu bağlamda daha önce ifade edildiği üzere anakronizmin anlam alanlarından biri, geçmişi değerlendirme ve analiz etme faaliyetinde mevcut zamanın değerleri ve zihin dünyasını merkeze almak<sup>80</sup> şeklinde zikredilmişti. Bunun daha ileri seviyesi ise günümüz ve geçmiş zaman arasındaki düşünce, tutum ve davranış kalıplarının birbirinden farklı olabileceği meselesinin göz ardı edilerek çıkarımda bulunulması<sup>81</sup> olarak beyan edilmişti. Bu ifadelerle istinaden *Menâr Tefsiri*'nin bahis konusu meseleye dair iki şekilde anakronizme düştüğü söylenebilir. Bunlardan birincisi yukarıda zikrettiğimiz üzere İslam'ın erken dönemlerinde yaşayan Araplar ile *Menâr*'ın yazıldığı dönem insanının ilgili lafızlara yükledikleri anlamın aynı olduğu kabulünden ötürü ortaya çıkmaktadır. Zira iki farklı zaman ve zeminin, aynı özelliklere ve zihin dünyasına sahip olduğu kabulüyle yola koyulmak, anakronizmin gün yüzüne çıkmasına sebebiyet vermektedir. İkincisi ise içerisinde bulunan toplumun zihin dünyasıyla geçmiş anlamaya çalışmanın neticesinde ortaya çıkan anakronizmdir. Keza *Menâr Tefsiri* ilgili âyetleri kendi döneminin bilimsel verileriyle izah etmiş, bu izahlara karşın gök gürültüsü ve şimşeğin arka planında ruhânî bir gücün yani meleğin olabileceği kabullerinin temelini de isrâiliyyât dayandığını beyan etmiştir.<sup>82</sup>

İnsanı anlama çabasının Kur'ân yorumunu anlamaya etkisini ortaya koyabilmek, *Menâr Tefsiri*'nin içine düşmüş olduğu anakronizm tablosunun arka planını da vuzuha kavuşturmayı gerekli kılmaktadır. Zira *Menâr Tefsiri*'nde görülen anakronizm örneklemleri, tümüyle bilinçli bir çalışmanın neticesidir demek, eserin müelliflerine haksızlık etmek olacaktır. Hatta onların, İslam'ın erken dönem insanının sosyo-kültürel ortamını anlamadan yargıladıkları söylemine konu olduklarını ifade edelim derken biz de Muhammed Abduh ve Reşîd Rızâ'nın tefsir çalışmasını hangi gerekçelere bina ettiklerini anlamadan yargılama durumuna düşebiliriz. İşte böylesi bir

<sup>78</sup> Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 370-384.

<sup>79</sup> Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, I, 175-176.

<sup>80</sup> Bkz. *The Oxford English Reference Dictionary*, ed. Judy Pearsall and Bill Trumble, Oxford University Press, New York 1996, s. 46; *Brewer's Dictionary of Phrase & Fable*, ed. Camilla Rockwood, Brewer's Press, Edinburgh 2009, s. 41; Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 45.

<sup>81</sup> Ritter, *Dictionary of Concepts in History*, s. 10; Ahatlı, "Rivayetler ile Hadis Üsûlü ve Tarihinin Bazı Meselelerin Anlaşılmasında Anakronizm Sorunu", s. 253.

<sup>82</sup> Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, I, 175.

pozisyona girmemek adına *Menâr Tefsiri*'nin muhtevasının şekillenmesindeki arka planı resmetmek faydalı olacaktır. *Menâr Tefsiri*, içtimâî-sosyolojik, akla dayalı tefsir ekolü içerisinde dâhil edilmektedir. Bu ekol, Cemâleddîn Afgânî (ö. 1897), Muhammed Abduh ve Reşîd Rızâ gibi kimselerce geliştirilmiştir. Bu durumun temelinde ise Batı'nın hızla gelişmesi ve Müslümanlarda bıraktığı izler, Müslümanların Batı'nın teknolojisi karşısında geri kalmışlığı, İslam'ın akılla çelişmediğinin ispatlanması, İngiliz sömürgeci egemenliğine direnme, dinin, gericiliğin müsebbibi görülmesi algısının yanlışlığını ortaya koyma gibi etmenler yatmaktadır. Bütün bu çabalara binaen bu ekol "İslah Ekolü" şeklinde de adlandırılmıştır.<sup>83</sup> *Menâr Tefsiri*'nin müellifleri olan Muhammed Abduh ve Reşîd Rızâ'nın metotlarının aynı olduğu ve bu metodun da isrâiliyyâtan uzak durmak, tabii ilimlere derinlemesine dalmamak, edebî lafızlardan kaçınmak, âyetleri anlaşılır ve basit bir dille izah etmek gibi özelliklere sahip olduğu ifade edilebilir.<sup>84</sup> Bu bağlamda *Menâr Tefsiri*'nin ortaya çıkışının, İslam medeniyetinin Batı karşısında geri kalmışlığı, İslam'a dair çalışmaların özünden saparak dayanaksız rivayetlerle dolması düşüncesi gibi nedenlere bina edildiği söylenebilir. Böylesi bir zihin dünyası içerisinde Kur'ân'ı doğru bir şekilde anlayıp İslam medeniyetini düştüğü yerden kaldırmaya çalışma girişiminde bulunduğu ifade edilebilecek bu tefsirde bazı durumlarda akıl oldukça ön plana çıkarılmış ve dinle bilimin arasını bağdaştırma çabasıyla kimi zaman kabulü zor denebilecek değerlendirmeler ortaya konulmuştur.<sup>85</sup> Hem anakronizm hem de değişen dönem ve zihin yapısının kişinin yorumunu etkilemesi meâlindeki alt başlıklarda değindiğimiz üzere insan, bir toplum içerisinde dünyaya gelir ve onun, bu toplumun tecrübelerini de içinde barındıran dünya algısından tamamıyla bağımsız bir zihne sahip olması neredeyse imkansızdır. Abduh ve Reşîd Rızâ da bu durumun canlı bir kanıtı olarak karşımızda durmaktadır. Zira tefsir çalışmalarındaki metotlarından biri olan bilimsel izahlara detaylı girmemeye yönelik tutumlarının dahi yaşadıkları dönemin etkisiyle esnek hâle geldiği görülmektedir. Keza onlar *ra'd* ve *berkin* meleklerle ilişkili olarak değerlendirilmesinin yanlışlığını ortaya koyma bağlamında bu tasavvurun isrâiliyyâtan olduğunu ifade etmişler,<sup>86</sup> lakin kendileri de bu âyete ilk dönem müfessirlerinin genel kabulünden farklı olarak bilimsel bir açıklama getirmişlerdir. Elbette onlar Kur'ân'ın temel mesajının bilimsel veri aktarmak olmadığını izah etmiş olsalar da netice itibarıyla ilgili âyetlere bilimsel bakış açısıyla yaklaşmaktan da geri dur(a)mamışlardır. İnsanı anlamanın Kur'ân yorumunu anlamaya etkisi noktasında *Menâr Tefsiri*'nin muhtevasının ortaya koyulmasının arka planını resmetmeye çalıştık. Son olarak ise Bakara sûresi 19 ve 20. âyetlerde yer alan gök gürültüsü ve şimşek lafızlarının, ilk dönem müfessirler nezdinde meleklerle ilişkili olarak addedilmesinin, anakronizmden uzak olarak nasıl anlaşılacağına dair bir değerlendirme yapmaya çabalayacak ve böylece çalışmamızı tamamına erdireceğiz.

Yukarıda değindiğimiz üzere ilk dönem müfessirlerinin çoğunluğu nezdinde *ra'd* ve *berk* olaylarının arka planında bir meleğin varlığı tasavvuru yer almaktadır. Bu algının günümüz zihin yapısıyla farklı değerlendirmelere tabi tutulduğu görülmektedir. Ancak ilgili dönemi, Kur'ân'ın indiği vasattaki insanların zihin dünyası üzerinden anlamaya çalışmanın daha sağlıklı sonuçlar vereceği kanaatindeyiz. Bu bağlamda Kur'ân'ın inzâl olunduğu vasattaki insanların gaybî âlemle ilişkili gördüğü melek ve cin gibi varlıklara yönelik düşünce dünyalarını izah etmek, *ra'd* ve *berk* olaylarının meleklerle irtibatlı algılanmasının arka planına ışık tutacaktır.

Cahiliye Araplarının inanç dünyalarında metafizik unsurlara yer verdikleri; Allah, melek, cin vb. varlıkların mevcudiyetine inananların bulunduğu aktarılmaktadır.<sup>87</sup> Burada konumuzun çerçevesi bağlamında değinilmesi gereken cahiliye Araplarının melek ve cin algısıdır. Bu bağlamda müşrik Arapların eski peygamberlerden kendilerine ulaşan bilgilere istinaden meleklerin varlığını ve yaptıkları görevlerden bazılarını bildikleri ifade edilmektedir.<sup>88</sup> Müşrik Araplardan bazılarının meleklerin tanrısal özelliklere sahip olduklarına, cinlerden daha üstün bir

<sup>83</sup> Arpa, Enver, "Tefsir'de Çağdaş Akılcı Ekol", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt: 8, sayı: 1, s. 902.

<sup>84</sup> Arpa, "Tefsir'de Çağdaş Akılcı Ekol", s. 908-909; Mertoğlu, "Tefsîrü'l-Menâr", *DİA*, XL, 297.

<sup>85</sup> Arpa, "Tefsir'de Çağdaş Akılcı Ekol", s. 899.

<sup>86</sup> Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, I, 175.

<sup>87</sup> Gündüz, Şinasi, "Cahiliyenin Kültürel Kodları", *Milel ve Nihal*, 2016, cilt: 13, sayı: 1, s. 18.

<sup>88</sup> Derveze, İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu, Ekin Yayınları, İstanbul 1999, I, 336.

konumda bulunduklarına, gözle görülemediklerine ve tapılmaya yaraşır varlıklar olduklarına inandıkları vurgulanmaktadır.<sup>89</sup> Ayrıca meleklerin, yaratıcının egemenliği altında bulunduklarına ve onun tayin ettiği görevleri yerine getirdiklerine, diğer bir deyişle yaratıcının eli konumunda kabul edildiklerine değinilmektedir.<sup>90</sup> Bununla birlikte Cüheyne, Benî Seleme, Huzâ'a gibi kabileler nezdinde meleklerin Allah'ın kızları oldukları düşüncesinin hâkim olduğuna yönelik bir rivayet mevcuttur.<sup>91</sup> Hatta meleklerin varlık sahnesine çıkmalarını, Allah'ın cinlerle hasımlık ilişkisi kurmasına dayandıranlar da var olmuştur.<sup>92</sup> Daha açık bir ifadeyle cahiliye Araplarının, Allah'ın cinlerden bazılarının kızlarıyla evlendiğine ve bu evliliklerden meleklerin dünyaya geldiğine inandıkları zikredilmektedir.<sup>93</sup> Keza "Cinleri Allah'a ortak koştular. Oysa onları da Allah yaratmıştır. Bilgisizce O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar. Allah, onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir."<sup>94</sup> âyeti müşrik Arapların söz konusu inancı benimsediklerine dair delil teşkil eder mahiyettedir. Cahiliye döneminin ün kazanmış savaşçılarından biri olan Antere b. Şeddâd'ın (ö. 614 [?]) "O, sana kılıcımın ucunda ölüm meleğinin her zaman hazır olduğunu, hiçbir zaman kaybolmadığını haber verecektir."<sup>95</sup> beyti dönem insanının ölüm meleği inancına sahip olduğuna işaret etmektedir. Bunlara ilaveten müşrik Arapların melek ve cinleri Allah'a ortak koşmalarının arka planında korku ve sığınma psikolojisi bulunduğu ve meleklerle, cinlerden korktukları için sığındıkları ve onları evrenin idarecileri kabul ettikleri zikredilmektedir. Bu manada evrenin düzen ve tedbirini meleklerle atfettiklerine ve bundan ötürü onların sûretlerini yaparak taptıklarına, şefaathlerine ulaşmayı ümit ettiklerine değinilmektedir.<sup>96</sup> Buraya kadar aktarılanlara istinaden cahiliye Araplarının inanç sisteminde melekler saygı duyulmaya layık, metafizik varlıklar hiyerarşisinde konumu tam net olmayan, kimi zaman bir ilah kimi zaman da yaratıcı ile insan arasındaki şefaathçi bir varlık olarak kabul edilmiş görünmektedir.<sup>97</sup> Ayrıca onların, meleği mevcut dünyaya direkt olarak müdahil olabilen ve bunu yaratıcının verdiği yetkiyle gerçekleştiren bir varlık olarak tasavvur ettikleri de anlaşılmaktadır. Cahiliye müşriklerinin gaybî varlıklara dair inançlarının yansımaları Hz. Muhammed döneminde de görülmektedir. Nitekim onların, her şairin kendisine ilham vermek için bazı zamanlarda inen bir cini olduğuna inandıkları zikredilmektedir. Hatta bu ilhamı izah etmek için yukarıdan inmeyi ifade eden nüzûl kelimesinin kullanıldığı bilinmektedir. İşte bu noktada Cahiliye Araplarından bazılarının Hz. Muhammed'e "cinden ilham alan şair" dedikleri nakli, vahyin Hz. Muhammed'e ulaşma biçimiyle, şairin ilham alma şeklinin benzer niteliklere sahip olmasından kaynaklanmaktadır.<sup>98</sup> Bu aktarıma binaen Cahiliye Araplarının gaybî âlemle ilişkili olduğunu düşündükleri cin ve melek gibi varlıkların, kişinin günlük hayatına müdahil olabileceği kanısını taşıdıklarına dair muhtelif bilgiler mevcuttur. Nitekim onlar nezdinde cinler âleminde yer aldığı düşünülen kimi varlıkların bazı kabileleri koruduğu tasavvurundan ötürü onlara ilahlık addettikleri de ifade edilmektedir.<sup>99</sup> Dolayısıyla cahiliye Arapları nezdinde melekler hiçbir sûrette maddi âleme müdahil olamayan gaybî varlıklar olarak tahayyül edilmemiş, bilakis evrenin düzenli bir şekilde işlemesinde önemli bir konumda bulunduklarına inanılmış görünmektedir.

Bu ifadelere istinaden Cahiliye Araplarının zihin dünyalarında gaybî varlıkların önemli bir yere sahip olduğu ifade edilebilir. Nitekim vahiy olgusuna benzer tecrübeleri yaşadığına inanılan kâhin, şair gibi kimselerin varlığı pek de yadırganmadan kabul ediliyor görünmektedir. Ayrıca dönem insanının, gaybî âleme ait varlıklara inandıkları ve bu varlıkların, insanların günlük

<sup>89</sup> Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, Pınar Yayınları, İstanbul 1991, s. 19.

<sup>90</sup> Söylemez, Mehmet Mahfuz, "Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2014, cilt: 11, sayı: 1, s. 47.

<sup>91</sup> Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XVI, 167.

<sup>92</sup> Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, IV, 20.

<sup>93</sup> Karataş, "Kur'an Öncesi Cahiliye Toplumunun Melek İnancı", s. 114.

<sup>94</sup> En'âm 6/100.

<sup>95</sup> Antere b. Şeddât b. Amr el-Absî, *Dîvân-u Antere*, ed. Halil el-Hürî, Matbaatu'l Adâb, Beyrut 1983, s. 13.

<sup>96</sup> Macit, Nadim, *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Damla Yayınları, Konya 1992, s. 90-220.

<sup>97</sup> Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 40; Menteş, Savaş, *Geçmişin Ayak İzleri: Atalar Dini* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2023, s. 118.

<sup>98</sup> Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 155-164.

<sup>99</sup> Doğan, Metin, "Toplumbilimsel Açıdan Cahiliye Paganizminin Karakteristik Özellikleri", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 2021, cilt: 7, sayı: 2, s. 1098.

hayatlarına müdahil oldukları kanısını taşıdıkları da zikredilebilir. Hz. Muhammed'in risaletiyle beraber vahiy olgusunun da devreye girmesiyle insanların, gaybî âlemdeki varlıkların kendi yaşadıkları düzleme farklı şekillerde etki edebildiklerini kabul ettiklerine delil teşkil edebilir.

### SONUÇ

Anlama/anlamlandırma faaliyeti, muhakeme etme yeteneğine sahip olması hasebiyle insanın fiilidir. İnsan, doğduğu günden öleceği güne kadar hayatın içerisinde meydana gelen olayların nedenini bilme istencinin kendisinde tezahür ettiği bir varlıktır. Dünyanın başlangıcı ve insanın bu gezegendeki hikâyesinin ne zaman başladığına dair muhtelif kabuller mevcut olmakla birlikte insanın kayda değer bir geçmişinin olduğu bilinmektedir. İnsanın dünya üzerindeki yaşamının başlangıcıyla, onun anlama/anlamlandırma faaliyetinde bulunan bir varlık olması arasında oldukça kuvvetli denebilecek bir ilişki vardır. Nitekim bu çalışmada da ortaya konulduğu üzere, iki dönem arasına giren zamansal uzaklığın genel olarak bu dönemler arasındaki zihin farklılığını artırdığı görülmektedir. Bu farklılaşma dinler arasında vuku bulduğu gibi, aynı dinin bireyleri arasında da yaşanabilmektedir. Dolayısıyla aynı dönem ve coğrafyada yaşayan insanlar arasında dahi pek çok zihni farklılaşmanın meydana gelmiş olması, birbirinden oldukça uzak dönemler arasında yaşamış kişilerin hayatı anlayış biçimlerindeki ayrışmanın hangi noktalara ulaşabileceğine ışık tutar mahiyettedir. Bu bağlamda Kur'an'ın farklı şekillerde yorumlanmasının arka planında onun inzâl edildiği günden bu yana farklı anlama ve yöntem farklılıklarına sahip insanlarla muhatap olması yatıyor görünmektedir. Bu çerçevede Kur'an'ı indirdiği zaman ve zemin üzerinden anlamak ve günümüze -ya da içinde bulunduğu döneme- verdiği mesajı ortaya koymak gibi bir çabayı içerisinde barındırdığı için tefsir çalışmalarında birbirinden farklı anlama biçimleri meydana gelmiştir. Söz konusu anlama biçimlerinden biri de Kur'an'ı bilimsel veriler ışığında izah etmeyi ifade eden bilimselci tefsirdir. Bilimselci tefsir paradigması bağlamında kimi âyetlerin bilimsel verilere dayanarak izah edilmesi, bilimin gelişim ve değişim göstermesiyle âyet yorumlarının da değişmesi gibi bir durumu beraberinde getirmektedir. Bu durum âyetlerin en sarîh şekilde anlaşılma çabasının bir sonucu olsa da kimi zaman anlama problemlerine sebebiyet verebilmektedir. Zira kimi müfessirlerin bazı âyetleri kendi döneminin bilimsel verilerinden hareketle en doğru şekilde izah ettiklerini düşünmeleri ve buna istinaden geçmiş dönemlerde yaşamış müfessirlerin yorumlarının doğruya karşılık gelmediğini ifadelendirmeleri anakronik bir anlama sorununu gündeme getirebilmektedir. Bu minvalde araştırmamızda ulaştığımız verilerden biri de kişinin mezkûr anakronik probleme düşerken geçmiş dönem insanının içinde bulunduğu dönemin sosyo-kültürel ve bilimsel addedilebilecek olgularını gözden kaçırdığı noktasıdır. Dolayısıyla bilimselci tefsirde izleri görülen anakronizm, ilk dönem müfessirlerinin bazı âyetlere ilişkin inançlarının arka planının anlaşılma çabasını ortadan kaldırmaktadır denebilir. Nitekim Bakara sûresi 19 ve 20. âyetlerde ifade edilen gök gürültüsü ve şimşek lafızları, ilk dönem müfessirleri nezdinde meleklerle ilişkili bir anlam alanıyla sunulmuşken *Menar Tefsiri* bilimin gelişmesiyle beraber *ra'd* ve *berki* bilimselci yaklaşımla yorumlanmış ve geçmişin kabullerinin isrâiliyyâta dayandığını dile getirerek ciddi eleştirilerde bulunmuştur. Burada ifade edilmeye çalışılan durum ilk dönem müfessirlerinin ilgili olaylara yönelik kabullerinin isrâiliyyâtın olup olmadığı değil, onların böylesi bir kabulü hangi gerekçelerle benimsemiş olduklarının göz ardı edilmesi meselesidir. Kanaatimizce bahis konusu âyetler insanlara Allah'ın kudretini, insanın dünya hayatındaki durumunun nasıl olduğunu/olması gerektiğini gösterme amacına binaen benzetme yolunu tercih eden bir anlatım sergilemektedir. Bundan ötürü çalışma boyunca işlenen *ra'd* ve *berk* lafızlarının bilimsel izahı veya meleklerle ilişkili olup olmaması âyetin asıl amacını teşkil etmiyor görünmektedir.

Buraya kadar aktarılanlara istinaden Bakara sûresi 19 ve 20. âyetlerdeki gök gürültüsü ve şimşek lafızlarının, onu yorumlayan müfessirlerin kendi dönemlerinin şekillendirdiği zihinden bağımsız olmadığı ifade edilebilir. Dolayısıyla kanaatimizce *Menar Tefsiri* müelliflerinin Suyûtî gibi müfessirleri eleştirirken bu zihni alt yapıyı gözden kaçırdıkları anlaşılmaktadır. Buradaki tartışma konusu hangi müfessirin en doğru yorumu ortaya koyduğu meselesi değildir. İnsanın birbirini doğru şekilde anlama çabasının Kur'an yorumları üzerinden nasıl gerçekleştirilebileceğine dair bir örnektir. Dolayısıyla insanın öncelikle yapması gerekenin anlama faaliyetinin sınırlarını anlamlandırması gerektiği, aksi takdirde doğruya ulaşma yolunda ötekileştirmeye sebebiyet verebileceği düşüncesidir.



## KAYNAKÇA

- Ahatlı, Erdinç, "Rivayetler ile Hadis Usûlü ve Tarihinin Bazı Meselelerin Anlaşılmasında Anakronizm Sorunu", *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması [Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri]*, (29-30 Mayıs 2004, Bursa).
- Akbaş, Ahmet, "Bilimsel Tefsire Dair Tartışmaların Güncel Değeri", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, cilt: 7, sayı: 15.
- Antere b. Şeddât b. Amr el-Absî, *Dîvân-u Antere*, ed. Halil el-Hûrî, Matbaatu'l Adâb, Beyrut 1983.
- Arpa, Enver, "Tefsir'de Çağdaş Akılcı Ekol", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt: 8, sayı: 1.
- Ateş, Abdurrahman, "Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II*, 2002, sayı: 4.
- Babai, Ali Ekber, "Bilimsel Tefsir Ekolü, Deliller ve Eleştiriler", *Misbah Dergisi*, 2014, sayı: 9.
- Baysal, Siddık, "Mahiyeti, İmkân ve Sınırlılıkları Açısından Bilimsel Tefsir", *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 2019, cilt: 3, sayı: 2.
- Beyzâvî, Ebû Saîd Nasîrüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut trs.
- Birişik, Abdulhamit, "Tefsir", *DİA*, İstanbul 2011.
- Brewer's Dictionary of Phrase & Fable*, ed. Camilla Rockwood, Brewer's Press, Edinburgh 2009.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999.
- Çelikkol, Yaşar, *Cahiliye Döneminde Mekke (M. 400-600 Yılları Arası Mekke'nin Fizikî, Etnik, Dinî ve İdarî Yapısı)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.
- Dayıoğlu, Emrah, *Bilimsel Tefsire Kaynak Olarak Kabul Edilen Başlıca Ayetler ve Tefsiri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu 2020.
- Demir, Şehmus, "Bilimsel Tefsir'in Tarihi Arka Planı", *Din Bilim İlişkisi Tefsir Sempozyumu*, ed. Mehmet Dağ, (23-24 Kasım 2018, Erzurum).
- Demir, Şehmus, "Bilimsel Tefsirin Tarihî Süreci ve Eleştirisi", *Kur'an ve Pozitif Bilim*, Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2020.
- Demirci, Mehmet, "Bilimsel Tefsir Yaklaşımının Kısa Tarihçesi ve Bu Konudaki Bazı Çalışmalar", *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi*, 2021, sayı: 31.
- Derveze, İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu, Ekin Yayınları, İstanbul 1999.
- Doğan, Mehmet Zeki-Güneş, Abdalbaki, "Tefsir Tarihine Kısa Bir Bakış", *İlahiyat (e-Dergi)*, 2019, sayı: 2.
- Doğan, Mehmet Zeki, *Bilimsel Tefsir Açısından Kur'an'ın İ'câzı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2020, s. 90.
- Doğan, Metin, "Toplumbilimsel Açıdan Cahiliye Paganizminin Karakteristik Özellikleri", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 2021, cilt: 7, sayı: 2.
- Döner, Ertuğrul-Menteş, Savaş, "Gelenek Aktarımı: Atalar Dini (Mısır Kültürü, Hz. Musa ve İsrailoğulları Örneği)", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 30, 30. Yıl Özel Sayısı.
- Ebü'l-Leys es-Semerkandî, İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm/Bahrü'l-Ulûm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1993.

- Eker, Enise, *Bilimsel Bilginin Tefsir Olma Özelliği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2016.
- Ekinci, Kutbettin, “Bilimsel Tefsirin Tefsir Olma Sorunu”, *Bilimname*, 2019, cilt: 37.
- Emîn el-Hûlî, *Kur’ân Tefsirinde Yeni Bir Metod*, çev. Mevlüt Güngör, Bayrak Matbaası, İstanbul 1995.
- Erbaş, Ali, “Melek”, *DİA*, Ankara 2004.
- Eren, Cüneyt, “Bilimsel Tefsir Metodolojisi”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes’eseli I*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
- Erol, Merve, *Bilimsel Tefsir Yöntemi: Hamdi Yazır ve Süleyman Ateş Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2014.
- Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîrü'l-Kebîr/Mefâtîhü'l-Gayb*, Beyrut 1981.
- Güllüce, Veysel, “Destekleyenler ve Karşı Olanlar Açısından Bilimsel Tefsir”, *Kur’an ve Pozitif Bilim*, Kur’an Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2020.
- Güllüce, Veysel, “İbn Rüşd’ün Eserlerindeki Bilimsel Tefsir Örnekleri”, *Diyanet İlmî Dergi*, 2012, cilt: 48, sayı: 3.
- Gündüz, Şinasi, “Cahiliyenin Kültürel Kodları”, *Milel ve Nihal*, 2016, cilt: 13, sayı: 1.
- Izıtsu, Toshihiko, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1975.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru't-Tûnisîyye, Tunus 1984.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer, *Tefsîrü'l-Kur’âni'l-Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd., Cîze 2000.
- Karataş, Şuayip, “Kur’ân Öncesi Cahiliye Toplumunun Melek İnancı”, *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2019, cilt: 6, sayı: 11.
- Kaya, Mehmet, “Bilimsel Tefsir ve Değişim”, *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2016, cilt: 3, sayı: 5.
- Kılıçal, Rıdvan-Denizer, Nurullah, “Kur’ân’ın Anlaşılmasında Pozitif Bilimlerin Verilerinden Yararlanılmasının Oluşturduğu Problemlere Dair Bir Değerlendirme”, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences (JOSHAS)*, 2022, sayı: 59.
- Kırca, Celal, *Kur’ân ve Fen Bilimleri*, Marifet Yayınları, İstanbul 1997.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed, *el-Câmi’ li Ahkâmî'l-Kur’ân*, thk. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türkî, Beyrut 2006.
- Macit, Nadim, *Kur’ân ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Damla Yayınları, Konya 1992.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- Menteş, Savaş, *Geçmişin Ayak İzleri: Atalar Dini* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2023.
- Mertoğlu, M. Suat, “Tefsîrü'l-Menâr”, *DİA*, İstanbul 2011.
- Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, Müessesetü't-Târihi'l-Arabî, Beyrut 2002.
- Narin, İsmail, “Câhiliye Döneminde Kurbanlıklar Üzerine Doğurganlığa Bağlı Olarak Bina Edilmiş Örfler ve Hükümler”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, cilt: 1, sayı: 2.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te’vîl*, Dâru'l-Kelâmî't-Tayyib, Beyrut 1998.

- Öz, Mustafa, "Burak", *DİA*, İstanbul 1992.
- Özel, Recep Orhan, *Elmalılı Hamdi Yazır'ın Bilimsel Tefsirciliği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2002.
- Özemre, Ahmet Yüksel, "Câhiliye Çağı Şirkinin Kalıntıları", *Kubbealtı Akademisi Mecmûası*, 1996, sayı: 1.
- Özsoy, Ömer, "Çağdaş Bir Sorun Olarak 'Kur'an'ın Anlaşılması' Sorunu, *Güncel Dinî Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı (Tebliğ ve Müzakereler)*, (02-06 Ekim 2002, Ankara), ed. Mehmet Bulut.
- Öztürk, İbrahim Hakkı, "Tarih Öğretiminde Anakronizm Sorunu: Sosyal Bilgiler ve Tarih Ders Kitaplarındaki Kurgusal Metinler Üzerine Bir İnceleme", *Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, cilt: 2, sayı: 1.
- Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kurân, Dâru'l-M'arife*, Beyrut 2014.
- Ritter, Harry, *Dictionary of Concepts in History*, Greenwood Press, New York 1986.
- Sancaklı, S., vdğr., *Kur'an Ayetlerini Suistimal Etmek: Tefsirde Anakronizm*, İnönü Üniversitesi Yayınevi, Ankara 2018.
- Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân, Dâru's-Şürûk*, Kâhire 2003.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz, "Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2014, cilt: 11, sayı: 1.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîri'l-Me'sûr*, Kâhire 2003.
- Şahin, Süleyman, *Ahmet Muhtar Paşa'nın "Serâiru'l-Kur'an" Adlı Eserinin Bilimsel Tefsir Metodu Bağlamında Tahlili* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2011.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Doktor Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru'l-Fikr, Kâhire 2001.
- Tağıyev, Kövser, "Bilimselci Tefsirin Oluşum ve Gelişim Süreci", *Din Araştırmaları Jurnalı*, 2018, sayı: 1.
- Tatar, Burhanettin, "Anlamanın Tabiatı ve Kur'an'ı Anlama", *Eskiye Dergisi*, 2013, sayı: 27.
- The Oxford English Reference Dictionary*, ed. Judy Pearsall and Bill Trumble, Oxford University Press, New York 1996.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1996.
- Tiyek, Fatih, "Kur'an'ın Sabiteleri ve Tefsirin Yöntemi Çerçevesinde Bilimsel Tefsire Bakış", *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi* (12-15 Mayıs 2016, Isparta).
- Verbeeck, Georgi, "Anachronism and Rewriting of History: the South Africa Case", *The Journal for Transdisciplinary Research in South Africa*, cilt: 2, sayı: 1, 2006.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşriyat ve Dağıtım*, İstanbul 1979.
- Yıldırım, Hasan-Aygün, Abdullah, "Anakronizm ve Bilimsel Tefsir", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2023, cilt: 28, sayı: 2.
- Yurt, Mehmet Emin, "Bilimsel Tefsirin Mahiyeti Üzerine", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, sayı: 17.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, Mektebetü'l-Abîkân, Riyâd 1998.

**STRUCTURED ABSTRACT**

*It is known that human beings have built many systems of thought throughout history with the aim of understanding/meaning life. These systems of thought offer people a certain methodology on how life should be understood and lived. Since the methods offered by the relevant systems to individuals have been created by societies in a significant process, they can be accepted by the majority and passed on to new generations. This situation corresponds to a very reasonable way of living due to human nature. As a matter of fact, it can be said that having the opportunity to build a better life includes the effort to adopt and develop the world of thought of the society in which one lives by taking lessons from the past. However, it would not be correct to say that this effort will always yield good results. Because adopting the mental patterns of one's own period completely and looking at life only from this point can create various obstacles in understanding other people. This research aims to address this situation in the context of the exegesis sample. In order to realize this goal, our study will be written on the basis of scientific exegesis, which refers to explaining the Qur'an in the light of natural sciences, and anachronism, which corresponds to evaluating the past with the current mindset. Due to its cumulative nature, the continuous development of science can bring about transformations in the way people perceive the world. It is possible to see the traces of this situation in the meanings given by the commentators to the verses they associated with natural sciences in different periods. As a matter of fact, sometimes there are situations in which a picture such as an attempt to express the inaccuracy of the interpretations of the verses by the commentators of the past period based on the scientific data of the current period can emerge, and anachronism corresponds to the problem of understanding in question. In this context, our research aims to explain the background of human beings' difficulty in understanding people who have a different world of mind from their own and the fact that understanding different interpretations of the Qur'an in this regard requires knowing the period and the mindset of the people who made the relevant interpretations. As an example, the comparative interpretations of the words thunder ra'd and lightning berk in verses 19-20 of Surah al-Baqarah in some classical and modern commentaries will be discussed. The reason for the preference of the relevant words is that ra'd and berk are among the subjects of science. For, as will be discussed in detail later, the words thunder and lightning mentioned in the aforementioned verses seem to have been understood in the center of natural phenomena related to angelic beings in the early tafsir sources in general, while the modern tafsir, especially the Tafsir al-Manar, interpreted them in accordance with the scientific understanding of its period. Moreover, Tafsir al-Manar seems to have negatively criticized the way the relevant words are understood in classical exegetical sources by overlooking the world of mind of the relevant period. Based on what has been mentioned so far, it can be said that the main purpose of the study is to show how the effort to evaluate the way people of different periods, cultures and geographies understand the verses with the world of mind of one's own period can create a problem of understanding and to propose how this problem can be overcome.*